Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2020.04.21. 16:29

PÁLFFY GÉZA

Zrínyi Miklós nagy napja

Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én

A szigetvári hős halála 450. és dédunokája, az első magyar tábornok kinevezése 370. évfordulójának emlékére

Zrínyi Miklós nagy napja

Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye:
a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én

A kiadvány megjelentetését
a „ZRÍNYI MIKLÓS – SZIGETVÁR 1566” EMLÉKBIZOTTSÁG
az MTA BTK TTI „LENDÜLET” SZENT KORONA KUTATÓCSOPORT
a KÜLSŐVAT KÖZSÉGÉRT ALAPÍTVÁNY
és KÜLSŐVAT KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA
támogatása tette lehetővé.

PÁLFFY GÉZA

Zrínyi Miklós nagy napja

Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én

A szigetvári hős halála 450. és dédunokája, az első magyar tábornok kinevezése 370. évfordulójának emlékére

MTA BTK Történettudományi Intézet
Jókai Mór Városi Könyvtár
Budapest – Pápa
2016

A képanyagot válogatta
ACZÉL PÉTER, HERMANN ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA

A barokk díszítéseket MEZEI ZSOLT bocsátotta rendelkezésünkre

A címlapon Zrínyi Miklós (1620–1664) eddig ismert legkorábbi – őt már tábornokként említő – portréja (Elias Wideman metszete, 1646) látható, amelyet Zrínyi könyveiben *ex libris*ként is használt.
Lelőhelye: © Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; Történelmi Képcsarnok, 175.1939 Gr.
A latin jelmondat szövege: *Sors bona, nihil aliud.*
Magyarul: *Jó szerencse, semmi más.*

A hátsó borítón Zrínyi Miklós külsővati mellszobra látható (FARKAS TIBOR szobrászművész alkotása, 1960).

ISBN 978-963-9818-43-9
© Pálffy Géza, 2016

Második, javított kiadás

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár
Készült a könyvtár Kötészeti és Sokszorosító Műhelyében
Felelős kiadók:
FODOR PÁL igazgató
HERMANN ISTVÁN igazgató

Minden jog fenntartva, beleértve a mindennemű másolási eljárással való sokszorosítás, a nyilvános előadás, valamint a fordítás és a számítógépes adatbázisban történő feldolgozás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Tartalomjegyzék

Előszó a második kiadáshoz: A szigetvári hős halála 450. évfordulójának emlékére ... 7
Előszó az első kiadáshoz: Ünnepi köszöntő a Vat melletti hadimustra 350. évfordulójára ... 9
Bevezetés: Esterházy Pál Zrínyi Miklós életének egyik fontos eseményéről ... 11
Az eddigi elképzelések a vati hadimustra helyszínéről és időpontjáról ... 13
A nemesi felkelés meghirdetése 1663 nyarán ... 19
Zrínyi „fővezéri" tisztének kérdése ... 24
A mustra időpontja: 1663. szeptember 17 ... 33
A Marcal mentén felsorakozott haderő ... 38
A seregszemle helyszíne: egy elfeledett fontos tábor- és mustrahely Vas megyében ... 44
Összegzés: Zrínyi Miklós feledhetetlen napja ... 52
Summary: Miklós Zrínyi's (1620–1664) Memorable Day The Inspection of Hungarian Troops on the Fields near Vat, Vas County on September 17, 1663 ... 57

Ünnepség a külsővati Zrínyi Miklós-szobornál
a hadimustra 350. évfordulóján, 2013. szeptember 21-én
nyugat-dunántúli hagyományőrzőkkel.
Balról jobbra Tolnay István, Kóta Pál lantos–énekmondó, Szász Csaba,
Friedler Magdolna orgonaművész–író, Pálffy Géza történész,
Horváth Andrea, Szibler Gábor és Bogdán Jenő

Előszó a második kiadáshoz: A szigetvári hős halála 450. évfordulójának emlékére

Miként a régi latin mondás tartja, *Habent sua fata libelli*, azaz: A könyveknek is megvan a maguk sorsa. Ez különösen igaz most második kiadásában napvilágot látó kismonográfiámra. Noha már 2007-ben is óriási örömet jelentett a politikus, katona és költő Zrínyi Miklós (1620–1664), horvát–szlavón bán (1648–1664) élete egyik legfontosabb eseményének, az 1663. szeptember 17-i vati hadimustrának a rekonstruálása (akkor még tanulmány formájában), 2013 szeptemberében Külsővat polgármesterének, Aczél Péternek a kezdeményezésére – az időközben eltelt néhány esztendő újabb kutatásaival tovább gazdagítva – a feldolgozás már egy kis önálló kötetként is megjelenhetett.

Az 1663–1664. évi török háború meghatározó eseménye iránt az érdeklődés azóta sem apadt. Sőt, az 1663 őszi Vat mezei történéseknek az országos és regionális közvélemény továbbra is jelentős figyelmet szentel. A Zrínyi Miklós nagy napjának emlékét már az 1960-as évektől ápoló Külsővat mellett immár a hadimustra egykori területének közvetlen szomszédai, Mersevát és Celldömölk települések is egyre jobban magukénak érzik ezt. Így erősítheti egy egykor kiemelkedő országos esemény több mint 350 esztendő múltán is a Marcal menti települések történeti tudatát és lokálpatriotizmusát.

A Zrínyi-hagyományok ápolására 2016 két szempontból is kifejezetten aktuális. Idén egyszerre emlékezhetünk ugyanis a szigetvári Zrínyi Miklós hősi halálának 450. és névrokon dédunokája, az eddig ismert első magyar tábornok – napjainkra szinte teljesen elfeledett – 1646 eleji kinevezésének 370. évfordulójára. Jelen kötet második kiadásában e két évfordulót összekötve kíván hozzájárulni a magyar–horvát közös történelemben oly meghatározó szerepet játszó család és a két Zrínyi Miklós emlékének ápolásához.

A Zrínyiek ősi hazájából, Horvátországból egy Zrínyi-konferenciáról új hazájukba, Magyarországra hazatérve,

Budapesten, 2016 májusában

Pálffy Géza

A külsővati Zrínyi Miklós-szobor avatása 1960-ban.
Balról Sokoray József az általános iskola igazgatója,
jobbról Horváth László tanácselnök

Előszó az első kiadáshoz:
Ünnepi köszöntő a Vat melletti hadimustra 350. évfordulójára

Amikor 1971-ben először látogattam Külsővatra, megéreztem a hely szellemét, amely megfogott, és Budapestről végleg idecsábított. Ma már életem nagyobb részét itt töltöttem, és mind a mai napig sokszor fülembe cseng Szabadhegy Szabolcs plébános úr szava, *„genius loci”*, a hely szelleme, aki maga is ezt a helyet szemelte ki szolgálati helyéül abban az időben, amikor nem volt könnyű plébánosként hitet adni az embereknek.

Évszázadokkal ezelőtt, az itt enyhe lejtéssel folyó Marcal széles lápokkal szegélyezte a környezetét, csak kevés járható utat engedve a Kisalföld és a Bakony között. Az egyik átkelő a korabeli *Vath* (*Watt*) volt, amely egyben meghatározta e hely fontosságát. Ezen a helyen, Veszprém és Vas megye határán építette fel kastélyát a 17. század közepén Káldy Péter, a későbbi pápai vicekapitány, aki 1641-től veszprémi, majd 1656-tól vasi alispán volt. A Marcalból szigetként kiemelkedő „Kastélyosvat”, ma a Vas megyei Merseváthoz tartozó Belsővat, már akkor elkülönült a templommal rendelkező „Egyházasvattól”, a mai Külsővattól, amely a folyó Veszprém megyei oldalán terült el. Bizonyára Káldy Pétert is ennek a helynek a szelleme bátorította fel arra, hogy 1663 szeptemberében a kor Magyarországának legfőbb méltóságait, a nádort, az országbírót és a horvát–szlavón bánt, a politikus, katona és költő Zrínyi Miklóst fogadja családi rezidenciáján.

Káldy Péter unokája Béri Balogh Ádám, kuruc brigadéros, a Rákóczi-szabadságharc alatt Kemenesalján toborozta talpasait, és a vati családi kastélyban lakott. A szabadságharc leverése után ezt a kastélyt is lerombolták, így ma csak sejthető, hogy a szájhagyomány szerinti *Kastélydomb*on állt, valahol Belsővattól dél-nyugatra.

Zrínyi Miklós kultusza a huszadik század második felében kezdett elterjedni Külsővaton, amikor az akkori tanácselnök Horváth László, olyan kiemelkedő példaképet akart a község elé állítani, akit tisztelhetett az itt élő lakosság, ám nem ellenezhetett a szovjetbarát hatalom sem. Ezért az 1663 őszén, a Marcal partján táborozó és nagy hadimustrát tartó Zrínyi Miklós nevével alakult meg a termelőszövetkezet és róla nevezték el az általános iskolát is. A téesz és az iskola megszűnésével a község-

ben ma már csak egy utca viseli a nevét. Emellett azonban Külsővat főterét Zrínyi Miklós mellszobra díszíti, a Polgármesteri Hivatal falán 1988, azaz Zrínyi hadiszemléjének 325. évfordulója óta emléktábla hirdeti a nevezetes eseményt, a volt iskola bejáratánál pedig még látható a dombormű, amelyet minden évben megkoszorúztak a vati diákok.

A történelemkutatás az elmúlt negyedszázadban egyre pontosabban derítette fel a 17. századi magyar múlt eseményeit. Ebből – mindenekelőtt a régióhoz sok szállal kötődő történész, Pálffy Géza e kiadványban megjelenő kutatásaiból – ismerjük ma már, hogy a jeles magyar–horvát hadvezér mintegy 8500 főnyi csapatai 1663. szeptember 17-ének reggelén azon a nagy síkságon gyűlhettek össze, amely Vattól a mai Celldömölkig húzódik. Ezáltal Mersevát is e nagy esemény részesének tudhatja magát, a külsővati Zrínyi-kultusz kiterjedhet a Marcal Vas megyei partjára is.

A külsővati Zrínyi-tisztelet csak erősödhet, ha kiterjed a szomszédos községre is, és nagyobb közösség meríthet erőt az ő példájából, megismerve az igazi európai ember, a kiváló politikus és hadvezér kultúráját, aki anyanyelvi szinten beszélt magyarul, horvátul, latinul, németül, olaszul és törökül. Magát ugyan elsősorban katonának tartotta, de íróiköltői munkássága a korabeli magyar irodalom legkiemelkedőbb alakjává tette. Élete minden értelemben nemzetszolgálat volt. Ennek ismeretében kell tisztelnünk azt a helyet, ahol Zrínyi lábnyomában járhatunk.

Külsővaton, 2013. szeptember 17-én,
Zrínyi Miklós hadimustrájának 350. évfordulóján

Aczél Péter
polgármester

Bevezetés: Esterházy Pál Zrínyi Miklós életének egyik fontos eseményéről[1]

A politikus, katona és költő-író[2] Zrínyi Miklós (1620–1664) pályája kapcsán a kutatást régóta foglalkoztatja egy hosszú ideje vitatott, rejtélyes kérdés, nevezetesen Zrínyi élete egyik nagy napjának rekonstruálása. A hatalmas Zrínyi-szakirodalomban ugyanis szinte nincs két olyan munka, amely az 1663. őszi nevezetes vati hadimustra időpontjáról, helyszínéről és menetéről azonos információkat közölne. Pedig minden kutató egységesen úgy véli, hogy a hadiszemle Zrínyi életének egyik kiemelkedő eseménye, valóban az ő feledhetetlen napja volt, hiszen itt lett – mint az egyik újabb összegzés is állítja – *„Magyarország katonai főparancsnoka”*.[3]

---

[1] Ezen írás legkorábbi változata – amelyet jelen kiadvány számára újabb kutatásaink adataival és a friss szakirodalom eredményeivel egyaránt kiegészítettünk – elsőként a kiváló Zrínyi-kutató, Péter Katalin előtt tisztelgő *Történelmi Szemle*-számban, illetve az őt köszöntő CD-ROM-on 2007-ben, majd 2013-ban Külsővat polgármesterének, Aczél Péternek a kezdeményezésére jelen kötet első kiadásaként önálló kismonográfiaként is megjelent. *Pálffy Géza*: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett 1663. szeptember 17-én. Történelmi Szemle 49(2007) 2. sz. 263–288. és ugyanez. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. CD-ROM. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. Bp. 2007. 127–153., ill. bővített és átdolgozott formában: Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. A Marcal menti hadimustra 350. évfordulójának emlékére. Pápa 2013., vö. még 2015-ben közzétett tanulmány-változatát: Az 1663–1664. évi nagy török háború egyik meghatározó eseménye: hadimustra 1663. szeptember 17-én a Vas megyei Vatnál. In: A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szombathely 2015. 211–232. Az azóta is lankadatlan érdeklődésre tekintettel jelentetjük meg immár második, javított kiadásban teljesen elfogyott könyvecskénket, nevezetesen néhány újonnan felfedezett forrással és adattal ismét kiegészítve.

[2] Zrínyi sokrétű tevékenységére és kötődéseire újabban *Pálffy Géza*: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő–író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények 127(2014) 4. sz. 867–880.

[3] *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Bp. 2005. 577–614., itt: 604.

Mindezekről a téma ez ideig perdöntőnek tekintett és legtöbbet hivatkozott forrása, a későbbi nádor (1681–1713), Esterházy Pál latin nyelvű emlékirata, a *Mars Hungaricus* – a kritikai kiadás magyar fordítása szerint[4] – az alábbi szavakkal számolt be:

„Magyarország nagyméltóságú nádora, Wesselényi Ferenc gróf átkelve a Dunán Sopronba, onnan Kőszegre ment, hogy egybegyűjtse a magyar katonaságot, s miután a mágnásokkal együtt határozott a dolog felől, általános hadiszemlét rendelt szeptember nyolcadikára a Marcal folyó mellett fekvő Vat kastélynál, ami végbe is ment, és azok, akik már előzőleg Marcaltőnél ütöttek tábort, örömmel jöttek oda; úgy, hogy a nádor érkezésekor tízezer magyar vonult fel, akiknek láttára a nádor nem tartotta vissza örömkönnyeit, majd bemenve sátrába, azon a napon pihent.

Másnap reggelre kelve, megérkezett a hősök hőse, Zrínyi Miklós gróf horvát bán, akit attól a naptól kezdve mindvégig mindenkinél jobban szerettem, s akit ő szent császári és királyi felsége, a nádor és más előkelő urak ugyanott a magyar seregek főgenerálisának nyilvánítottak, mindnyájunknak igen nagy örömére. Választottak és megerősítettek azután más főtiszteket is. Zrínyi vicemarsalljává ugyanis Batthyány Kristóf grófot, a Kanizsával szembeni végek főkapitányát tették, fraknói gróf Esterházy Pál főudvarmester pedig vezérőrnagy lett; s így haladtak tovább a kisebb tisztségek felé, s mindenről jó rendben gondoskodtak.

Eközben, mivel Zrínyi gróf visszament Muraköz szigetére a csapataiért, a magyarok a főgenerális visszatéréséig ugyanitt tábort ütöttek."

Mindezek ismeretében a legfőbb kérdés az, mennyire hihetünk a híres politikus és főúr, Esterházy Pál egykori feljegyzései alapján, de utólag papírra vetett, lelkes hangnemű és a kutatás által szinte mindig pontosnak tekintett[5] beszámolójának.

---

[4] *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Sajtó alá rend. Iványi Emma. Bev., szerk., jegyz. Hausner Gábor. Bp. 1989. (Zrínyi-könyvtár III.) 131.

[5] Iványi Emma szerint Esterházy a *„hadjáratnak azokról az eseményeiről, amelyekben maga is részt vett, bizonyára feljegyzéseket készített, s ezek alapján írta le a történteket, helyenként részletesen és mindig pontosan". Hausner Gábor*: Esterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcairól. In: *Esterházy P.*: i. m. 11., ill. Perjés Géza bizonyos kételyei a mű megbízhatóságáról: *Perjés Géza*: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: *Esterházy P.*: i. m. 25–99., itt: 57.

Az eddigi elképzelések a vati hadimustra helyszínéről és időpontjáról

Esterházy páratlanul értékes munkájára támaszkodva a kutatás jelentős része ez ideig 1663. szeptember 9-re tette a dunántúli hadimustra időpontját és Zrínyi főparancsnokságának kezdetét. Így gondolta ezt már a 20. század legelején életrajzírója, Széchy Károly,[6] miközben a témával részletesen foglalkozó neves Zrínyi-kutató, az irodalomtörténész Kovács Sándor Iván erre vonatkozó véleményét egy többszörösen átdolgozott közlemény címében is kifejezte, noha szerinte Vaton Wesselényi nádor (1655–1667) vezetésével *„már szeptember 8-án [is] volt egy seregszemle”*.[7] De ugyancsak a 9-ei dátumot adja meg a korszak kétkötetes, úgynevezett akadémiai Magyarország-története és a magyar történeti kronológia is.[8] A *Mars Hungaricus* kritikai kiadása ugyanakkor – R. Várkonyi Ágnes 1984. évi, a hadiszemlét levéltári források nyomán elsőként ismertető vizsgálatára[9] építve – 1989-ben már azt állította, hogy Zrínyi *„a hadimustrát szeptember 9. és 16. között”* tartotta meg.[10]

Mindezek ismeretében feltűnő, hogy ez utóbbi kötet történeti bevezetőjében Zrínyi életének egyik alapos ismerője, Perjés Géza másként vélekedik. Szerinte a hadiszemlét nem maga Zrínyi, hanem Wesselényi Ferenc nádor tartotta, és ez az ő értelmezésében is – Esterházy beszámo-

---

[6] *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. V. Bp. 1902. (Magyar Történeti Életrajzok) 40.

[7] *Kovács Sándor Iván*: Gróf Zrínyi Miklós fővezéri seregszemléje a Dunántúlon 1663. szeptember 9-én. In: *Uő*: A „Syrena” és a szobor. Pécs 1993. (Pécsi Tudománytár) 15–26., az idézet: 17., ill. ugyanezen véleménye: Angol életrajz Zrínyi Miklósról. London, 1664. Bev., szerk., jegyz. uő. Bp. 1987. (Zrínyi-könyvtár II.) 400.: 53. jegyzet.

[8] *R. Várkonyi Ágnes*: Zrínyi mozgalma és a török háború. In: Magyarország története 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. II. Bp. 1985. (Magyarország története tíz kötetben III/2.) 1090–1154., itt: 1111.; ill. Magyarország történeti kronológiája. II. 1526–1848. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1982. (Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben) 483.

[9] *R. Várkonyi Ágnes*: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban. Történelmi Szemle 27(1984) 341–369., itt: 364.; ill. második kiadása, kisebb módosításokkal és új címmel: Zrínyi szövetséglevele. In: *Uő*: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Bp. 1994. 91–121., itt: 116.

[10] *Esterházy P.*: i. m. 477.: 120. jegyzet. (Hausner Gábor munkája.)

lóját szó szerint elfogadva – már egy nappal korábban megtörtént: *„Szeptember 8-án a nádor hadiszemlét tart Vaton."*[11] A kiváló hadtörténész emellett Zrínyi életrajzának újabb, bővített kiadásában is kitartott.[12] Sőt, határozott állásfoglalása a politikus, katona és költő-író életének egyik legelmélyültebb ismerőjét – a 2014 decemberében hosszú és eredményes kutatói pálya után elhunyt történészprofesszort – is álláspontváltoztatásra késztette. R. Várkonyi Ágnes 1987-ben már úgy vélte, hogy a felső-magyarországi Szendrő mellett 1664. szeptember 4. és 10. között tartott hadimustra időpontját többek között az *„1663. szeptember elején* [vati] *hadimustrára"* emlékezve jelölhették ki, hiszen – miként szemléletesen érvelt – *„a 17. század embere a dátumoknak, évfordulóknak különös jelentőséget tulajdonított. 1664. szeptember eleje a kellő látványossággal kezdett dolgok évfordulója."*[13]

1996-ban ugyanő egy újabb, programadó Zrínyi-tanulmányában pedig már teljességgel Perjés Géza véleményét fogadta el: *„Vaton a szeptember 8-ai seregszemlét a haderő megszervezésének időt rabló munkája követi."*[14] Mindezek után meglepő, hogy G. Etényi Nóra – számos korabeli nyomtatott hírlevél tudósítása alapján – több helyen arról írt, hogy *„Zrínyi Miklós a szeptember 12-e és 14-e közötti vati hadimustra után 30 000 fős serege élén Érsekújvár felmentésére indul"*.[15]

---

[11] *Perjés G.*: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború i. m. 55. Így vélekedtek már a 19. század végén Esterházy életrajzírói is: *Bubics Zsigmond–Merényi Lajos*: Herceg Esterházy Pál nádor 1635–1713. Bp. 1895. (Magyar Történeti Életrajzok) 156.; vö. még: *Bubics Zsigmond*: Eszterházy Pál Mars Hungaricusa. Bp. 1895. 34.

[12] *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Bp. 2002. (Osiris monográfiák) 373.

[13] *„Mégis a szeptember 4–10-ei időpont annyira egybevág a háború másik nagy eseményével, az egy évvel azelőtt megtartott vatti hadimustrával, hogy úgy véljük, talán eleve ehhez is igazították." R. Várkonyi Ágnes*: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp. 1987. (Labirintus sorozat) 204–209., az idézetek: 206.

[14] *R. Várkonyi Ágnes*: Európa Zrínyije. Irodalomtörténeti Közlemények 100(1996) 1–39., itt: 11., ill. új kiadásában már módosítva, de még részben szintén pontatlanul szerepel: *„Vaton a szeptember 8–17-i seregszemlét a haderő megszervezésének időt rabló munkája követi." R. Várkonyi Ágnes*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Bp. 2010. 237. Ugyanezen kötet egyik frissebb írásában – 2007-ben megjelent kutatásainkra hivatkozva – viszont már a pontos dátum (szeptember 17.) bukkan fel. Uo. 364.: 80. jegyzet.

[15] *G. Etényi Nóra*: Német hírek – magyar törekvések. A magyar főméltóságok török elleni politikája az 1663–1664-es német újsághírekben. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 346–

A hadtörténész Czigány Istvánnak a magyar katonaság 1663–1664. évi szerepvállalásáról közzétett, figyelemre méltó írása ugyanakkor teljességgel Perjés szeptember 8-ai datálását követi.[16] Toma Katalin Nádasdy III. Ferenc országbíró (1655–1670) politikusi pályájáról számos alapvető újdonságot feltáró disszertációja viszont szeptember 16-ra teszi az eseményt.[17] A szakirodalomban tehát szeptember 8. és 16. között szinte csaknem minden nap felmerül a Wesselényi vagy Zrínyi tartotta mustra időpontjának.

A hadiszemle dátumához hasonlóan az irodalomban komoly különbségek mutatkoznak helyszínének meghatározásában is. Az 1663. évi háborút érintő szerzők többsége – az eseménnyel részletesebben nem foglalkozva – pontosabb helyszínmegjelölés nélkül egyszerűen Vatról avagy a Dunántúlon fekvő Vatról beszél. A 19. század közepén Ráth Károly, majd a 20. század elején Széchy Károly a helységet a Vas megye szombathelyi járásában fekvő *„Váth"*-tal, illetve *„Vat"*-tal (régiesen Vált/Vát, ma hivatalosan Vát, Szombathelytől mintegy 15 km-re északkeletre) azonosította.[18] R. Várkonyi Ágnes kutatásai (1984, 1987, 1994, 2005) pontosabb helymeghatározás nélkül szintén a Vas megyei vagy egyszerűen a nyugat-dunántúli lokalizáció mellett foglaltak állást.[19] A *Mars Hungaricus* kritikai jegyzeteit összeállító Hausner Gábor viszont 1989-ben – az Esterházy művében említett Marcal-parti vati kastély miatt – a mustra helyszínének már nem a Szombathely közeli települést,

---

357., itt: 352.; ill. ugyanez: *Uő*: Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp. 2003. 137.

[16] *Czigány István*: A magyarországi katonaság és az 1663–64. évi törökellenes háború. In: Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok. Szerk. Tóth Ferenc–Zágorhidi Czigány Balázs. Szentgotthárd 2004. 7–26., itt: 16. Ugyanezen esztendőben megjelent könyvében viszont szeptember 9-ét említ: *Uő*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. Bp. 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára 4.) 93.

[17] *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (a továbbiakban: ELTE BTK) Történettudományi Doktori Iskola. Bp. 2005. 146. Köszönöm *Toma Katalin*nak, hogy munkáját használhattam.

[18] *Ráth Károly*: Gróf Wesselényi Ferenc nádor némely nevezetes levelei 1663-ból. Új Magyar Múzeum 4(1854) 7. sz. 43–58., itt: 46.; *Széchy K.*: i. m. V. 48.: 1. jegyzet.

[19] *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi Miklós szövetsége i. m. 364.; *Uő*: Zrínyi mozgalma i. m. 1111.; *Uő*: Zrínyi szövetséglevele i. m. 116.; *Uő*: Európai játéktér i. m. 604.; vö. még ugyanígy: *Czigány I.*: Reform vagy kudarc? i. m. 93.

hanem a Vas megyében fekvő, Marcal-parti Vatot nevezte meg, amelyet Felsővattal azonosított, mint írta: *„Vat (ma Felsővat, Vas m.)”*.[20]

A lokalizáció kérdésében ennél is nagyobb fordulatot hozott Kovács Sándor Iván 1990. évi közleménye, melynek eredményeivel kapcsolatban azonban 1991-ben, majd összegző jelleggel 1993-ban maga támasztott kételyeket.[21] Ő előbb a Marcal jobb partján, a Veszprém megyében fekvő Vat (ma Külsővat) mellé tette a hadimustrát. Előzetes véleményének oly nagy hatása volt, hogy a külsővati Polgármesteri Hivatal falán az esemény 325. évfordulójára 1988. szeptember 29-én, azaz még a témában született írását megelőzően, napjainkig látható emléktáblát avattak (lásd képét a 43. oldalon), nevezetesen – mint felirata mondja – *„Zrínyi Miklós 1663-ban Vaton tartott főparancsnoki hadiszemléjének emlékére”*.[22] A kiváló irodalomtörténész eredeti álláspontját büszkén rögzíti a *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon* Zrínyi-szócikke és a Zrínyi dunántúli tartózkodásait számba vevő összegzés is.[23] Ugyancsak Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmet a *Mars Hungaricus* kritikai kiadása felsővati azonosításának pontatlanságára, megállapítva, hogy a Marcal jobb partján fekvő Külsővattal átellenben, a folyó bal partján napjainkban csupán Mersevát (így á-val!) helységet találjuk, amely 1906-tól létezik, miután a Vas megyei Belsővat ezen a néven egyesült a tőle északnyugatra fekvő Merse községgel.[24]

Noha 1996-ban Külsővat történetéről regionális tekintetben is igen színvonalas, interdiszciplináris tanulmánygyűjtemény született, ez sem oldotta meg Kovács Sándor Iván 1993-ban megfogalmazott kétkedését: *„Kérdés azonban változatlanul: melyik Vat mellett kell voksolnunk, Wes-*

---

[20] *Esterházy P.*: i. m. 530.: 102. jegyzet.

[21] Írásai eredetileg a veszprémi Új Horizont kulturális folyóiratban láttak 1990-ben és 1991-ben napvilágot, amelyeket kiegészítve 1993-ban együtt tett közzé: *Kovács S. I.*: Gróf Zrínyi Miklós fővezéri seregszemléje i. m.

[22] A tábla fényképe napjainkban már az interneten is megtalálható: http://helyismeret.ekmk.hu/Emlekhelyek/h_101005.html (a letöltés ideje 2016. május 9.).

[23] *„1663. szeptember 9-én Külsővaton kikiáltották a török ellen induló hadak fővezérévé.”* Ld. Zrínyi Miklós. In: Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon. Főszerk. Varga Béla. Veszprém 1998. 567.; ill. *Németh József*: Dunántúli Zrínyi-lábnyomok nyomában. Irodalomismeret 2001. 3–4. sz. 25.

[24] *Kovács S. I.*: Gróf Zrínyi Miklós fővezéri seregszemléje i. m. 20–21.

selényi (és Zrínyi) seregszemléjét illetően?"[25] A Külsővaton megjelent kötetben a nemrég elhunyt kiváló várkutató, Koppány Tibor és a régész Ilon Gábor egy nagyon figyelemre méltó dolgot mégis bizonyítottak. Mind a mai Mersevát területén, nevezetesen annak Vas megyei vati részén (közel a Marcalon átívelő hídhoz), mind Külsővaton, az egykori Egyházasvaton létezett a 17. században egy-egy kastély.[26] Míg az előbbit 1650-ben a napjainkra már jól ismert veszprémi, majd vasi alispán, felsőkáldi Káldy Péter[27] újonnan emelte, az utóbbit kihalásáig a Hosszútóthy família birtokolta. Mindez még nehezebbé teszi a seregszemle helymegállapítását, hiszen Esterházy latin nyelvű munkája csupán egy *castellum Wattpenes fluvium Marczal situm*-ot említ,[28] amely alatt elvileg bármelyik kastélyt érthetnénk.

Mindezeken túl az eddigi kutatás arról sem alakított ki egységes véleményt, mit kell pontosan értenünk Zrínyi Vat mezején életbe lépő *„főparancsnoki"* tisztén, a familiárisa, Vitnyédi István által *generalissimusság*ként[29] emlegetett poszton. Az elmúlt évtizedekben erről is meglehetősen eltérő elképzelések születtek. Nevezték őt az általa 1663 októberében használt és sokat citált *totius Nationis Hungaricae dux* titulus[30] alapján *„az összes magyar csapatok főparancsnokának"*, *„az összes magyar hadak vezérének"*, *„az egész magyar nemzet vezérének"*, *„az egész magyar sereg főparancsnokának"*, valamint *„a magyar mezei sereg fővezérének"* és *„a magyar hadak fővezérének"* is.[31] De gyakran bukkan fel Zrínyi

---

[25] l. m. 22.

[26] *Koppány Tibor*: A külsővati plébániakert címeres sírköve. In: Tanulmányok Külsővat történetéből. Szerk. Ilon Gábor. Külsővat 1996. 165–171.; *Ilon Gábor*: Adatok Külsővat késő középkori történetéhez a régészeti emlékek tükrében. In: i. m. 115–132.

[27] Pályája alapos feldolgozása: *Dominkovits Péter*: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Szombathely 2003. 183–206.

[28] *Esterházy P.*: i. m. 228.

[29] *Fabó András*: Vitnyédy István levelei 1652–1664. I–II. Magyar Történelmi Tár 15(1871) 1–272.; 16(1871) 7–268., itt: II. 122.: No. 338. stb.

[30] Zrínyi Tarczy János győri alispánhoz a komáromi táborból, 1663. október 16-án: *Zrínyi Miklós*: Összes művei. II. Levelek. Kiad. Csapodi Csaba–Klaniczay Tibor. Bp. 1958. 334–335.: No. 284. és 564–565.

[31] Az említés sorrendjében: *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi mozgalma i. m. 1111.; *Kovács S. I.*: Gróf Zrínyi Miklós fővezéri seregszemléje i. m. 16.; *Zrínyi Miklós*: Összes művei. Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp. 2003. 758.: No. 358.; Magyarország történeti krono-

„Magyarország főhadvezére”-ként, *„Magyarország főparancsnoka”*-ként, *„a királyság katonai főparancsnoka”*-ként, *„országos generális”*-ként, *„a magyarországi csapatok főparancsnoka”*-ként vagy – miként az egyik legújabb összegzésben – *„Magyarország katonai főparancsnoka”*-ként.[32] Sőt, Klaniczay Tibor egyenesen úgy vélte, hogy *„az a tény, hogy Zrínyi az összes magyar csapatok főparancsnoka lett, és a német fővezértől teljesen független hatáskört kapott, példátlan eset Habsburg-Magyarország történetében”*.[33] Végül az 1980–1990-es évek fordulóján R. Várkonyi Ágnes azt is felvetette, hogy *„a vatti hadimustrán 1663. szeptember 9-én az Áfium szavaival magyarázták meg az összegyűlt több mint tízezer fegyveresnek, miért és hogyan kell harcolniuk”*.[34]

Az 1663. évi vati hadimustra története tehát – noha Zrínyi életében különleges pillanat, azaz az ő egyik nagy napja lehetett – mind a mai napig megválaszolatlan kérdések és rejtélyek sorozata. Az alábbiakban ezeket igyekszünk részben ismert, részben újonnan feltárt források elemzésével tisztázni.

---

lógiája i. m. 483.; *Czigány I.*: A magyarországi katonaság i. m. 16. és *Perjés G.*: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború i. m. 55.

[32] *Bubics Zs.*: i. m. 35.; *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi Miklós szövetsége i. m. 364.; *Uő*: A rejtőzködő Murányi Vénus i. m. 142., ill. 185.; *Uő*: Európa Zrínyije i. m. 11.; *Uő*: Európai játéktér i. m. 604. Érdemes megjegyezni, hogy a tisztséget a 20. század elején – mint látni fogjuk – Zrínyi életrajzírója még többé-kevésbé helyesen értelmezte. *Széchy K.*: i. m. V. 39–40.

[33] *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Bp. 1964. (Irodalomtörténeti könyvtár 14.) 746.

[34] *R. Várkonyi Á.*: A rejtőzködő Murányi Vénus i. m. 209–210. Bár e feltevést Kovács Sándor Iván *„képtelenség”*-nek tartja (*Kovács S. I.*: Gróf Zrínyi Miklós fővezéri seregszemléje i. m. 24.), Várkonyi Ágnes szerint ezt *„a hadimustra levéltári anyaga is megerősíti”*. I. m. 26. Újabban már csupán feltételesen vélte ezt: *R. Várkonyi Á.*: Európa Zrínyije i. m. 364.: 80. jegyzet.

A nemesi felkelés meghirdetése 1663 nyarán

A vati hadimustra történetét csakis az 1663. évi nemesi felkelés keretében érthetjük meg. Bár ennek teljességre törekvő ismertetésére most nincs lehetőségünk, fontosabb eseményeit (meghirdetés, irányítás, gyülekezés stb.) mégis szükséges áttekintenünk. Az ország törvényei, különösen az 1662. évi 5. törvénycikk[35] értelmében I. Lipót magyar király (1657–1705) az oszmán csapatok Belgrádhoz közeledése idején, 1663. június 7-én Bécsben kelt parancslevelében Magyarország rendjei és vármegyéi számára az egész országra kiterjedő általános vagy személyest felkelést (*generalis seu personalis insurrectio*) hirdetett.[36] Ebben a felkelő csapatok mustráinak időpontját Szent László ünnepére, azaz június

[35] Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1900. 226–231.

[36] *„generalem seu personalem insurrectionem, in articulis sive legibus regni decretam, nominatim vero iuxta continentiam articulo quinto proximae dietae et reliquorum ibidem citatorum"*. Österreichisches Staatsarchiv, Wien (a továbbiakban: ÖStA); Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten (UA AA) Fasc. 176. Konv. B. fol. 45.; ÖStA HHStA Reichsarchive, Mainzer Erzkanzlerarchiv, Reichstagsakten (a továbbiakban: MEA RTA), Fasc. 218. Tom. VII. No. 4., ill. több megyei levéltárban, ld. pl. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára, Sopron; Sopron vármegye levéltára (a továbbiakban: MNL GyMSM SVmL), Közgyűlési iratok, 1663. június 7. és bemásolva: uo. Közgyűlési jegyzőkönyv 2. köt. fol. 139–140.; ill. magyarul megjelent a Bethlen János Erdély történetében fennmaradt változat fordításában. *Bethlen János*: Erdély története 1629–1673. Utószó, jegyz. Jankovics József. Bp. 1993. 159–161. Külön hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a szakirodalomban a felkelés meghirdetéseként számon tartott május 22-ei nádori parancslevél (ld. pl. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi mozgalma i. m. 1110.; *Uő*: A Királyi Magyarország 1541–1686. Bp. 1999. 107.; *Perjés G.*: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború i. m. 48.) kétségkívül buzdító-mozgósító jellege ellenére – amit a nádori titkár, a költő Gyöngyösi István „fogalmazásával" magyaráz a kutatás (további irodalommal *Kovács Sándor Iván*: Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi. Irodalomtörténeti Közlemények 89[1985] 390–391.) – egyáltalán nem a nemesi felkelés kihirdetéséről, csupán az érkező császári hadak élelemellátásának megszervezéséről és a háborúra való felkészülésről szólt! A rendeletet Wesselényi nádor az Udvari Haditanáccsal és a magyar tanácsosokkal való többszöri egyeztetést követően küldte szét a vármegyéknek. Ezekre ld. ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA), Protokolle des Wiener Hofkriegsrates (HKR Prot.), Reg. Bd. 327. fol. 68–71. és fol. 85.

27-re rendelte. Parancslevele a Magyar Tanáccsal való vitáktól sem mentes tárgyalások eredményeként született meg. Ennek tagjaival az uralkodó – március–áprilisi pozsonyi előzetes tárgyalásokat követően – június első három napján a Bécs melletti laxenburgi nyári rezidencián a törökellenes védelem legfőbb kérdéseiről hosszasan értekezett.

Bár az udvarban az inszurrekció összehívását – egyre elavuló és nehezen használható volta miatt – nem tartották égetően szükségesnek,[37] a magyar főméltóságok ehhez a nemesi előjogok (elsősorban az adómentesség) és saját katonai hatáskörük védelme, sőt talán még birtokaik oltalmazására felhasználható volta miatt szívósan ragaszkodtak; még az ekkor a felső-magyarországi főkapitányi tisztségbe történő beiktatása miatt Kassán tartózkodó Wesselényi Ferenc nádor távollétében is.[38] A konferenciáról határvidéki lekötöttsége miatt szintén hiányzó[39] Zrínyi Miklós horvát–szlavón bán (1648–1664) június eleje táján ugyan az Udvari Haditanácsnak az általános felkelést maga is javasolta, de azt szintén részletesen előadta, hogy Bécsben ettől kevés jót várhatnak.[40] Mindezek ismeretében nem beszélhetünk arról, hogy a magyarokat a döntéselőkészítésből és az ország török háború alatti védelmének megszervezéséből a bécsi hadvezetés kihagyta volna, különösen nem a rendi hadügy legfontosabb intézménye kapcsán.[41]

Mind a pozsonyi, mind a laxenburgi konferencia eredményességét – miként az újabb kutatás is több ízben megerősítette – a magyar főméltóságok (főként Lippay György esztergomi érsek, Wesselényi Ferenc ná-

---

[37] *„Personalis insurrectio legyen. Ezt valóban neheztellették az udvarnál, de hogy az imperiumi statusoktúl valami pénzt nyerhessenek és azzal lármát csinálhassanak, megengedték, legyen personalis insurrectio, de úgy, hogy az mustra után minden ember házához menjen." Fabó A.*: i. m. II. 74.: No. 293., 77.: No. 297. és 69.: No. 292.

[38] A beiktatás napjául az uralkodó eredetileg június 4-ét jelölte ki, de ezt utóbb Wesselényi kérelmére 10-ére halasztották. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL); P 49, Berényi család levéltára, A család által rendezett iratok, Fasc. 71. No. 52.

[39] *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. A török magyar viszonyok történetéhez 1660–1664 közt. II. Történelmi Tár 1881. 114–138., itt: 125.

[40] Zrínyi *„gibt sein guetachten, waß er bey gegenwertiger Türkhen gefahr zuthuen vermeint. Schlägt die general insurrection vor, gibt aber die rationes, warumben auch von derselben wenig guetes zu hoffen."* ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. fol. 232.

[41] Vö. *Pálffy Géza*: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. Levéltári Közlemények 75(2004) 47–63.

dor, Nádasdy Ferenc országbíró és Batthyány III. Kristóf Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitány) komoly nézeteltérései terhelték.[42] A vati hadimustra szempontjából kiemelt figyelmet érdemel, hogy 1663 első felére Nádasdy Ferenc és Batthyány Kristóf személyes ellentéte és hatásköri konfliktusa már Bécsben is egyre növekvő feszültséget okozott. A nagyhatalmú országbíró és titkos tanácsos ugyanis – amellett hogy személyes okokból is haragudott Batthyányra[43] – nehezen tűrte, hogy a nála mintegy másfél évtizeddel fiatalabb, karrierje kezdetén álló ifjú nagyúr végvidéki és kerületi főkapitányként egyes katonai kérdésekben parancsolhasson neki és familiárisainak.

A konfliktus a török háború miatt ráadásul még inkább kezdett kiéleződni. A dunántúli országrész kerületi főkapitányi tisztét 1659 áprilisától betöltő[44] Batthyánynak ugyanis nemesi felkelés esetén – utasítása és az ország törvényei értelmében[45] – a dunántúli vármegyék inszurrekcióját magának kellett felügyelnie, a csapatokat megmustrálnia, majd táborba vezetnie. Ez azt jelentette, hogy a főkapitány az országbíró és

---

[42] A magyar nagyurakkal való tárgyalásokra és ellentéteikre részletesen *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi szövetséglevele i. m. 105–113.; ill. újabban: *Toma K.*: Gróf Nádasdy Ferenc i. m. 143–144.

[43] Nádasdy leánya, Krisztina és Batthyány eljegyzése az utóbbi csapodár természete miatt bomlott fel. *Toma K.*: Gróf Nádasdy Ferenc i. m.

[44] MNL OL P 1313, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára, Memorabilia No. 1067. (április 7.: utasítás) és ÖStA KA Bestallungen No. 1623. (április 7.: Batthyány esküje tisztéről).

[45] Miként ezt már apja, Batthyány I. Ádám 1633/37. évi instrukciója is kimondta: *„Quarto id etiam enitetur supremus capitaneus, ut subditos et comitatus huic dfficio subordinatos, ut sunt comitatus Jauriensis, Comaroniensis, Albensis, Wespriniensis, Zaladiensis, Mosoniensis, Somogiensis, Soproniensis et Castriferrei vigore constitutionum regni ad insurrectionem semper paratos prompteque armatos habeat, advertet tamen, ne citra necessitatem urgentem aut imminens grave periculum eosdem insurgere faciat."* ÖStA KA Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv IX. c. 9. és egykorú magyar fordítása nemrég megjelent: *„Negyedszer: azon is teljes igyekezettel legyen a főkapitány, hogy az alatta való polgárságot és vármegyéket, úgymint Győr, Komárom, Fejérvár, Veszprém, Zala, Mosony, Somogy, Sopron és Vas vármegyéket az ország constitutiói, azaz végezési szerént, mikor az szükség kívánja, a felülésre és a feltámadásra készen és fegyveresen tartsa; jól meggondolván mindazáltal, hogy eltávoztathatlan szükség kívül ne parancsolja felülni őket."* *Pálffy Géza*: A Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI–XVII. században. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba 2013. 60., ill. ld. főként az 1662. évi 7. törvénycikket: Magyar Törvénytár. 1657–1740. i. m. 232–233.

vasi főispán Nádasdy Ferenc bandériuma és Vas vármegyei kontingense felett is parancsnoki jogkörrel rendelkezhetett. Kivételt pusztán a nádor személyes jelenléte képezhetett. Országos inszurrekciók esetén ugyanis – részben a régi szakirodalom által általában 1485-re datált, ám az újabb kutatások alapján biztosan később, azaz a 16. század első felében keletkezett, úgynevezett nádori cikkelyek értelmében,[46] részben a korabeli, azaz 17. század közepi gyakorlat szerint is – a távol maradó uralkodó után a nádor *„az ország és az országlakosok általános és főkapitánya"*-ként vezette a felkelő csapatokat.[47]

A hatalmára és annak politikai-művészeti reprezentációjára igen sokat adó[48] Nádasdy országbíró az ifjú Batthyány főkapitány felsőbbségét nem volt hajlandó elfogadni. Június közepén úgy tűnt, Nádasdynak a laxenburgi tanácskozáson – amelynek egyik vezetője (mint Vitnyédi István írta: *„ez mostani consiliumnak directora"*[49]) volt – Batthyány távollétét kihasználva sikerült elérnie, hogy a kerületi főkapitány jogkörét a június 7-én meghirdetett felkelést követően neki adják át, azaz ő mustrálhassa meg, majd vezethesse az összesereglő dunántúli csapatokat.[50] Csakhogy a fiatal Batthyány sem hagyta magát, és minden módon próbálta védelmezni hatáskörét, hiszen azt Nádasdy az ő előjogait durván megsértve igyekezett magának megszerezni.

---

[46] Friss szemléletben és teljesen új álláspontal: *C. Tóth Norbert*: A nádori cikkelyek keletkezése. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás–Forgó András–Ifj. Bertényi Iván–Pálffy Géza–Rácz György–Szijártó M. István. Bp. 2013. 36–45.

[47] *„Negyedszer: ha valamikor az ország megszorult helyzete sürgősen kívánná és szükséges volna, hogy az országlakosok annak szüksége és szorgos megvédése érdekében fölkeljenek, a nádornak kell az ő vállalt tiszténél fogva az ország és az országlakosok közönséges és főkapitányának* [az eredetiben: *generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum*] *lennie és azokat vezetni, mindazonáltal a királyi felség parancsához és határozatához képest."* Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1899. 398–399. 4. cikkely.

[48] Újabban: *Toma K.*: Gróf Nádasdy Ferenc i. m. és *Buzási Enikő*: A Köpenyes Madonna Árpásról: Jan Thomas Nádasdy Ferenc számára festett műve 1663-ból. (Meghatározás, datálás, attribúció). Művészettörténeti Értesítő 55(2005) 245–286., valamint *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. Századok 144(2010) 4. sz. 853–872.

[49] *Fabó A.*: i. m. II. 77.: No. 296.

[50] I. m. 76.: No. 296. és 78.: No. 297.

Batthyány Kristóf esélyeit növelte, hogy az országbíró június vége felé ágynak esett. A főkapitány július 25-én birtokáról, Rohoncról kelt levelében így a Haditanácsnál joggal követelte a dunántúli megyék inszurrekciója feletti parancsnokságot.[51] Ezt a hónap utolsó napján Bécsből biztosították is számára, nevezetesen a Felső-Magyarországról már útra kelt[52] nádor megérkezéséig. Hangsúlyozták azonban, hogy intézkedéseivel nem sértheti a mágnások és Nádasdy csapatainak érdekeit, aki persze az általa irányított Vas megyében mindent megtett a kerületi főkapitány tevékenységének nehezítésére,[53] sőt még a fiatal Esterházy Pált is megpróbálta ellene kijátszani. Betegségére hivatkozva ugyanis az országbíró (mint vasi főispán) maga helyett az utóbbit állította a vármegye csapatainak élére, amit viszont a vármegye Batthyány kerületi főkapitányi hatásköre megsértésének tartott.[54] A helyzetet tovább nehezítette, hogy az országbírónak – a megérkezése esetén a felkelő hadak országos főkapitányává előlépő – Wesselényi nádorral való kapcsolata sem volt felhőtlen, hiszen Batthyányval való konfliktusa átvitten a kerületi főkapitányok felett álló palatinus katonai joghatóságát is érintette.

---

[51] *„ihme* [ti. Batthyánynak] *auch alß granitzobristen der commando über die insurrection desseits der Dohnau gebühre, so bitette er umb gehörige bevelch undt verordtnung"*. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. fol. 311.

[52] MNL OL E 199, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma (a továbbiakban: MKA), Archivum familiae Wesselényi, IV/2. t. fol. 54–55.

[53] *„sie* [ti. a vármegyék] *biß zu deß palatini ankhunfft von ihme, Batthiani dependiren sollen. Jedoch solle er gegen der magnatum und des Nadasdi völckher sich also erzaigen, daß sie nit ursach zu klagen."* ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 146.; ill. Vas vármegye ellenállására: Uo. Exp. Bd. 325. fol. 319. és *Dominkovits P.*: Káldy Péter i. m. 196.

[54] Nádasdy *„postquam ipsemet in persona sua propter adversam valetudinem suam una cum incolis comitatus praemissae insurrectioni generali se sistere nequiret, authoritatem eandem illustrissimo domino comiti Paulo Eszterhási etc. attribuisset et loco sui eundem dominum comitem denominasset"*, ill. erre a vármegye válasza: *„Accessit ad hoc, quod ex parte illustrissimi domini comitis Christophori de Bottyan, veluti harum partium Cisdanubianarum supremi generalis capitanei improbatum fuit eundem dominum comitem Paulum Esterhazi, cum nec supremus comes hujus comitatus existat, neque supremus generalis harum partium, contra authoritatem ejusdem domini supremi generalis insurrectionem generalem promulgari facere non posse, ex eoque neque comitatum eidem obtemperare debere."* Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely, (MNL VML) Vas vármegye levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyv 1632–1687, p. 501. és p. 502.

Zrínyi „fővezéri" tisztének kérdése

A komoly hatásköri vitából kiutat vagy a magyar nagyurak teljes kiegyezése, vagy a nádor országos főkapitányi hatáskörének – távollétében vagy akár azután is – másra történő átruházása jelenthetett, amelyet a palatinus beleegyezését követően az uralkodó erősíthetett meg. Sajnos nem tudjuk, hogy ez a megoldás kiben merült fel elsőként. Az mégis bizonyosnak látszik, hogy a nádor katonai helyettesítésére Zrínyi neve – az inszurrekcióról vallott rosszalló véleménye ellenére is – hamar szóba jött, többek között a befolyásos Lippay György esztergomi érsek javaslatára, aki őt a hadak vezetésére a köszvénnyel küszködő és emiatt gyakran hordszékbe kényszerülő nádornál nemcsak sokkal alkalmasabbnak tartotta, hanem kiemelten támogatta.[55] Ráadásul Zrínyi igen komoly katonai tapasztalatokkal bírt, és hadtudományi jártassága is közismert volt. Alkalmassága a posztra egyáltalán nem lehetett sem Magyarországon, sem a császárvárosban kérdéses. Így végül mind Zrínyi, mind nagy patrónusa, Lippay érsek sikerrel járt.

A bécsi hadvezetésnek vele szemben ugyanakkor sok választása nem is nagyon lehetett. A dunáninneni kerületi generális, egyúttal Érsekújvár főkapitánya (1644–1663), Forgách Ádám az ekkor még Budán tartózkodó, majd utóbb éppen a bányavidéki végek központja ellen induló oszmán hadak miatt nem jöhetett számításba. De a pozsonyi kapitány, Pálffy Miklós sem örvendett nagy népszerűségnek, Zichy István egykori győri főkapitány-helyettes (1646–1655), ekkor a Magyar Kamara elnöke (1655–1670), már felhagyott a katonáskodással, a hadi tapasztalatokban járatlan Esterházy Pál pedig csupán két esztendővel volt fiatalabb Batthyány Kristófnál. A kiemelkedő katonának és horvát bánnak, Zrínyinek

[55] *Széchy K.*: i. m. V. 32–33. és újabban frissen feltár adatokkal Lippay érsek szemszögéből és szerepéről: *Péter Tusor*: „Zrinius ipse desperat" – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. Zsuzsanna Cziráki–Anna Fundárek–Orsolya Manhercz–Zsuzsanna Peres–Márta Vajnági. Wien 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. X.) 165–182., főként 166–168. és *Uő*: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664). Történelmi Szemle 57(2015) 2. sz. 219–250., elsősorban 226–228.

így nem sok vetélytársa maradt, július közepe táján meg is kezdődtek vele az egyeztetések.[56]

Zrínyivel szemben egy „önjelölt" mégis hamar akadt. A betegségéből gyorsan talpra álló Nádasdy országbíró augusztus eleje táján Wesselényi megérkezéséig kész volt a nádor katonai feladatainak ellátására.[57] Ez biztosíthatta volna ugyanis számára az egyetlen lehetőséget, hogy Batthyány felettese és ezzel a dunántúli rendek hadszervezésének irányítója lehessen. Egy ideig azonban – legalábbis a Bécsben tartózkodó nápolyi követ szerint – Wesselényi is vonakodott lemondani országos főkapitányi jogköréről,[58] de végül Lippay érsek jobb belátásra bírhatta.

A hadviselésben járatlan, nagy műveltségű Nádasdy országbíró remek bécsi kapcsolatai ellenére is hiába próbálkozott. A törökellenes hadakozásban és a hadtudományokban jártas, valamint több katonai sikerrel büszkélkedő horvát–szlavón bánnal szemben, aki ráadásul nála korábban, már 1659 vége óta titkos tanácsos, azaz a Habsburg Monarchia legfelső tanácsadó grémiumának is tagja volt,[59] komoly esélye nem lehetett. Az augusztus 7-ei párkányi vereséget követő végveszély közepette mind a Haditanácsnak, mind a magyar politikai elit vezetőinek, különösen az ország irányításában meghatározó szerepet játszó Lippay érseknek, de még Wesselényi nádornak is egyre inkább az lett az érdeke, hogy az ország védelmét és az inszurrekciót egyaránt nehezítő hatásköri

---

[56] *Zrínyi M.*: Összes művei i. m. 757.: No. 356.; *Fabó A.*: i. m. II. 103–104.: No. 326.

[57] *„dem palatino zu disponirn, daß ihme, Nadast in dessen abwesenhait des palatini dfficium zu suppliren aufgetragen worden, sovil nemblich die insurrection antrlfft, und solches denen gspanschaffien zu intimirn"*. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. fol. 323.; vö. még: *Fabó A.*: i. m. II. 99–100.: No. 323. és újabban *Dominkovits Péter–Pálffy Géza*: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században. 1. rész. Századok 144(2010) 4. sz. 785–788.

[58] *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. III. Bp. 1901. 202.: No. 1257. és 203.: No. 1265.

[59] *Pálffy G.*: Mellőzött magyarok? i. m. 53. és *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben. Szerk. Bene Sándor–Hausner Gábor. Bp. 2007. 53–54.; ill. a korábbi adatokat tovább pontosítva: *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. i.m. 870.: 129. jegyzet.

és személyes konfliktusoknak véget vessenek. Zrínyi ellen pedig Nádasdy sem emelhetett számottevő kifogásokat.

Így szeptember elejére – feltételezhetően elsősorban Lippay érsek és Wenzel Eusebius von Lobkowitz Haditanács-elnök (1649–1665) előbb pozsonyi, majd udvarbeli, végül a magyar főméltóságok kőszegi együttes győzködését követően – az országbíró nehezen, de meghátrált, és hajlandó volt a megbékélésre. Miként ezt R. Várkonyi Ágnes már évtizedekkel ezelőtt bizonyította, ennek eredménye Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi megállapodása, azaz a sikeres törökellenes védekezés érdekében létrehozott, bár csupán ideiglenes politikai kiegyezés lett, amelyet valószínűleg szeptember 8-án Kőszegen kötöttek.[60]

Zrínyivel a nádort helyettesítő országos főkapitányi tisztségről időközben a tárgyalások hosszasan folytak. A horvát–szlavón bán ennek fejében rendkívüli politikai ügyességgel július közepétől mind az udvar, mind a Haditanács felé feltételeket szabott. Testvére, Péter helyettesíthesse távolléte alatt báni tisztében, az általa emelt Zrínyi-Újvár[61] kapjon jobb ellátást, legyen a táborban megfelelő kísérete, élelem- és fegyverellátása stb. Legfigyelemreméltóbb kérése mégis az volt, hogy a dunántúli táborba a horvát és a szlavón végvárakból, valamint a grazi Belső-ausztriai Haditanács felügyelete alatt álló és ez időben Radkersburg vidékén állomásozó német reguláris csapatokból katonaságot vihessen.[62] Ennek okát a nemesi felkelésről vallott, már idézett, nem túl pozitív véleményével magyarázhatjuk.[63] E kérését – mivel a Haditanács az inszurrekció hatékonyságáról hasonlóan vélekedett – augusztus vége felé azzal a kikötéssel hagyták jóvá, hogy segítségükkel az Érsekújvárt augusztus 16-tól ostromló oszmánok megzavarására vagy akár onnan történő elvonásukra Esztergom vagy Buda ellen mielőbb diverziót indítson.[64] Ez az

---

[60] *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi szövetséglevele i. m. 115–121., ill. újabban *Bariska István*: A Wesselényi-szervezkedés főrendjei egy kőszegi vendéglőben. In: Acta – Tanulmányok II/1. 2006. Székesfehérvár 2007. 121–145.

[61] A kérdéskörre alapvető újdonságokkal szolgál az alábbi kötet: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor–Padányi József. Bp. 2012.

[62] *Zrínyi M.*: Összes művei i. m. 757.: No. 356. és *Fabó A.*: i. m. II. 121–122.: No. 338.

[63] Ezt Vitnyédi is megerősíti: *„mert az vármegye hadához nem igen bízhatik Nagyságod”*. *Fabó A.*: i. m. II. 121.: No. 338.

[64] Zrínyi *„solle sehen denen vor Neüheüßl ligenden Türckhen eine diversion zumachen, zu welchem ende die I. Ö. teütsche und gräniczvölckher an ihne gewißen werden”*. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 171. A diverziós stratégiára újabban *Czigány*

adat azért is külön figyelmet érdemel, mert ettől kezdve Zrínyi és a Haditanács között egy törökellenes diverziós akció terve egészen a téli hadjárat megindításáig folyamatosan napirenden maradt. Ráadásul e tervében – a legújabb kutatások szerint – június vége óta már a magyar egyházi elit sokat emlegetett vezetője, Lippay György esztergomi érsek is igen határozottan támogatta.[65]

De Zrínyi – úgy tűnik – még azzal is megpróbálkozott, hogy Raimondo Montecuccoli tábornagy és győri főkapitány Duna mellett gyülekező osztrák–német csapatai felett is parancsnoki jogkört szerezzen.[66] Rögtön szükséges hozzátennünk: ezt teljesen sikertelenül tette – miként a 16. század első felétől Magyarországon szolgáló királyi, majd császári-királyi főhadparancsnokoknak (*Oberstfeldhauptmann, Armeekommendant*) sem voltak alárendelve sohasem az ország nádorai, hiszen ez a rendi előjogok súlyos megsértését jelentette volna; ugyanúgy a királyi helytartók és a nádorok sem tudtak szinte egyetlen esetben sem a császári-királyi hadak vezetői fölé emelkedni.[67] A nádor katonai kérdésekben ugyanakkor az uralkodó és az őt e területen helyettesítő Haditanács alárendeltségében állt, ami a bécsi hadvezetésnek különleges előnyt biztosított, hogy a magyar király nevében a nádorhoz intézett rendeletekkel a főhadparancsnokok érdekeit részesítse előnyben. Azaz Zrínyi „fővezérsége" – Klaniczay Tibor állításával ellentétben – még annak ellenére sem nevezhető *„példátlan esetnek a Habsburg-Magyarország történetében"*, hogy bizo-

---

István: A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. Hadtörténelmi Közlemények 127(2014) 4. sz. 892–908., ill. újabb közlése ugyanezen címmel: In: A szentgotthárdi csata. Háború és béke i. m. 107–120., a diverziókra főként 117–119.

[65] Frissen lásd *Tusor, P.*: „Zrinius ipse desperat" i. m. 166–168. és 163.: Nr. 6. és *Tusor, P.*: A primás, a bán i. m. 226–227.

[66] *Fabó A.*: i. m. II. 121.: No. 338. Zrínyi és Montecuccoli viszonyára a korábbiaknál objektívabban: *Nagy Levente–Hausner Gábor*: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. Hadtörténelmi Közlemények 124(2011) 3. sz. 679–740., főként 698–729., ill. újabb kiadásában ugyanezen címmel: In: A szentgotthárdi csata. Háború és béke i. m. 141–186.

[67] Minderre: *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. In: Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 1997. (Studia Agriensia 17.) 59–74. és *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Bp. 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) 102–124.

nyos délvidéki végvári, valamint német és horvát csapatok felett is sikerült ideiglenes parancsnoki jogkört szereznie.

Zrínyi kinevezéséről az előzetes döntés, amelyhez a nádoron kívül az uralkodó beleegyezése is kellett, az augusztus 26-át megelőző napokban született meg – mint bizalmasa, Vitnyédi István írta: *„Nagyságodat megimádták generalissimusággal."*[68] Ezt a magyar indigenátussal is rendelkező titkos tanácsos, Hans Rottal előbb augusztus 19. táján Pozsonyban, majd szeptember első napjaiban Sopronban igyekezett elfogadtatni Wesselényi nádorral, illetve leginkább a továbbra is civakodó Nádasdyval és Batthyányval. Közvetítése sikerrel járt, hiszen a Haditanácsban Rottal szeptember 4-én Sopronból kelt levelére 6-án már a következő választ adták: *„Jóváhagyatik, hogy Zrínyi gróf az összegyűlő csapatok felett a parancsnokságot elláthassa."*[69]

A magyar főméltóságok részéről ehhez a végső garanciát szeptember 8-án a kőszegi megegyezés adta, amikor a vonakodó[70] Zrínyit végleg rávették az inszurrekció vezetésére. Érsekújvár hetek óta folyó ostroma közepette az egyre súlyosbodó helyzetben a német csapatok mellett már csupán benne bízhattak. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy a tisztség nem a Magyarországon összegyűlő összes császári-királyi csapatok, de még csak nem is az összes magyar(országi) csapatok, hanem csupán a dunántúli központi táborba összesereglő magyar csapatok főkapitányságát jelentette, amelyet Zrínyi a nádor országos főkapitányi hatáskörével láthatott el.

Ezt több dolog igazolja. Egyrészt Vitnyédi szeptember 9-én egyértelműen arról tett jelentést, hogy *„bán uram ő Nagysága leszen, aki palatínus uram őnagysága után, mintha maga jelen volna, mindeneknek fog parancsolni, ő Nagysága után a Dunán innét* [Batthyány] *Christof úr, a Dunán túl pedig Pálffy Miklós"*. E napon ugyanakkor maga hívta fel ura figyelmét, hogy *„az generalissimusságrúl egy patenst vegyen Nagyságod, az melyben legyen Nagyságodnak teljes plenipotentiája szintén olyan authoritassal, mint az palatinus, az kit repraesentál Nagyságod"*.[71] De szeptember 10-én maga a Haditanács is arról tudatta Wes-

---

[68] *Fabó A.*: i. m. II. 113.: No. 332.

[69] *„wirdt approbirt, daz der Graff Zrin den commando über die zusambziehende völckher führen solle"*. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 185.

[70] Vö. *Fabó A.*: i. m. II. 118–119.: No. 336–337.

[71] A két idézet: I. m. II. 123.: No. 339. és 122.: No. 338.

selényi nádort, hogy jóváhagyták a kőszegi konferencia végzését, miszerint *„Zrínyi gróf a Dunán inneni és túli magyar csapatok feletti irányítással rendelkezhet”*.[72] Sőt, egy szeptember 12-ei bécsi híreket továbbító röplap is *„a magyar és horvát felkelő csapatok főkapitányának”* nevezte hősünket.[73]

Tisztébe Zrínyi – mint látni fogjuk – bécsi eskütételét követően végül a vati táborban lépett, miként Esterházy Pál emlékiratában többékevésbé helyesen jelezte: őt *„ő szent császári és királyi felsége, a nádor és más előkelő urak ugyanott a magyar seregek főgenerálisának nyilvánítottak”*.[74] Sőt, Zrínyi – hallgatván hívére, Vitnyédi Istvánra – új tisztségéhez gyűrűspecsétjénél nagyobb, báni pecsétjéhez képest pedig feliratában új címével kiegészülő középpecsétet is csináltatott. Ez szeptember folyamán el is készült, hiszen Zrínyi október 16-án már ez alatt intézte nevezetes parancsát a győri alispánhoz.[75]

Összegezve megállapíthatjuk: Zrínyi Miklóst tévedés az 1663. őszi események kapcsán *„Magyarország katonai főparancsnokának”* vagy *„a magyarországi csapatok főparancsnokának”* nevezni (hiszen ez jelentős félreértésekre adott ez ideig okot), de nem célszerű *„az összes magyar csapatok főparancsnokának”* sem titulálni, hiszen a felső-magyarországi

---

[72] *„Approbatur der in conferenz gemachte schluß, daß der Graff Zrin die direction über die Hungarische völckher diß- und jenßeits der Donau haben solle.”* ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 189–190.

[73] *„General über die Ungarischen und Crabatischen Aufbot-Völcker”*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (a továbbiakban: OSzK); Röplapgyűjtemény (Röpl.) 631. Köszönöm *G. Etényi Nóra* önzetlen segítségét, aki a témára vonatkozó röplapokat saját gyűjtéséből másolatban rendelkezésemre bocsátotta. Vö. tőle a témára újabban *Nóra G. Etényi*: Die beiden Zrínyis in der deutschsprachigen Flugschriftenliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa. Hrsg. Wilhelm Kühlmann–Gábor Tüskés unter Mitarbeit Sándor Bene. Tübingen 2009. (Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 141.) 52–71.

[74] *Esterházy P.*: i. m. 131.

[75] A papírfelzetes pecsét hosszú felirata sajnos nagyrészt olvashatatlan, annak utolsó szavai talán mégis Zrínyi országos főkapitányi tisztére utalnak: *„[SUPREM]VS ET GENERALIS [CAPITANEUS]”*. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Győri Levéltára, Győr; Győr vármegye levéltára (MNL GyMSM GyVmL), Közgyűlési iratok, 1663. október 16. Köszönöm Jászberényi Ferencnek, a levéltár munkatársának, hogy a pecsét digitális fényképmásolatát számomra elkészítette. Vitnyédi pecsétjavaslata: *Fabó A.*: i. m. II. 124.: No. 340.

csapatok teljességgel, a dunáninneniek pedig nagyobbrészt sohasem kerültek fennhatósága alá. Ő ténylegesen *a dunántúli megyékből a vati táborba összesereglett felkelő magyar csapatok országos főkapitánya volt, mely tisztét a nádort helyettesítve látta el*, azaz röviden *a nádor katonai jogkörével a Dunántúlon eljáró országos főkapitány* (latinul *supremus et generalis capitaneus, supremus generalis/dux* korabeli latinos magyarsággal *generalissimus*, azaz magyarul *fő generális*[76]) volt.

Ezt kell tehát értenünk a horvát bán által használt *totius Nationis Hungaricae dux* titulus alatt. Mindezt Zrínyi – mondhatnánk – maga is megindokolta számunkra a *Tábori kis tracta* című nevezetes hadtudományi munkájában,[77] amidőn kifejtette, hogy egy hadsereg számára *„mindenek előtte szükséges egy jó fő, a' fő generál, kit igazán magyarul hadnagynak* [latinul dux] *kell híni"*.[78] Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy mindezek ellenére Zrínyi 1663 szeptemberében elnyert katonai posztja így is rendkívül komoly elismerés volt számára (mind a magyar rendek, mind az udvar részéről), és a Dunántúlon jelentékeny katonai hatáskört biztosított neki.

Végül mindezekkel kapcsolatban még egy hibás koncepciót szükséges korrigálnunk. Bár az egyik legújabb összefoglaló is úgy véli, hogy I. Lipót 1664 januárjában *„Zrínyitől elvette a fővezéri tisztséget"*,[79] Toma Katalin alapos vizsgálata bizonyította, hogy tisztének viselése a nemesi felkelés novemberi szétoszlását követően elsősorban Nádasdy országbíró és Wesselényi nádor újabb, különleges megegyezésének köszönhetően ért 1663 decemberében véget. Az ország két első rendi főméltósága ugyanis ekkor Teplicén (Trencsén megyében) arról jutott egyezségre, hogy ezt követően a Mura mentén, azaz a meglehetősen

---

[76] Az utóbbi tisztségelnevezés éppen a vati táborozás kapcsán: *„fő generalis commenda horváth bán uram"*. MNL OL P 125, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál nádor, No. 9819.

[77] A kiemelkedően jelentős, sőt az újabb kutatás által 1663–1664-re datált hadtudományi munka friss interpretálása: *Hausner Gábor*: Zrínyi Miklós Tábori kis tracta című művének műfaja és keletkezési időpontja. Hadtörténelmi Közlemények 123(2010) 4. sz.: Tanulmányok Csákváry Ferenc tiszteletére, 818–838. és *Uő*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Bp. [2013.] (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) főként 130–141.

[78] *Zrínyi Miklós*: Prózai munkái. Sajtó alá rend., jegyz. Kulcsár Péter. Bp. 2004. (Zrínyi Miklós összes művei) 229.

[79] *R. Várkonyi Á.*: Európai játéktér i. m. 610.

távol tartózkodó Zrínyi tisztét a dunántúli hadak irányításában a nádor országos főkapitányi (*supremus capitaneus*) jogkörével Nádasdy láthassa el.[80]

Ez ugyanakkor Zrínyi érdekeit is csak részben sértette, hiszen a hamarosan meginduló és neki európai hírnevet hozó téli hadjárat idején még nagyobb elismerés érte: a nagy török háború kellős közepén a bécsi hadvezetés az ő javaslatát vette figyelembe a magyar hadszíntér egy jelentősebb katonai akciójának lebonyolítására, majd rendelt parancsnoksága alá tekintélyes számú idegen (osztrák és birodalmi) hadakat – még ha csupán egy időre és nem az oszmán fősereggel szemben. Sőt, a téli hadjárat Habsburg-házi elismeréseként, 1664. június 24-én IV. Fülöp spanyol király az egyik legnagyobb presztízzsel rendelkező európai világi lovagrendet, az Aranygyapjas Rendet ítélte oda Zrínyinek, melyet Magyarországon korábban csakis nádorok nyertek el. Ezt egyet jelentett az európai arisztokrácia legelőkelőbb elitjébe való bekerüléssel, noha november közepi váratlan halála miatt a rendjelet a bán már nem vehette át.[81]

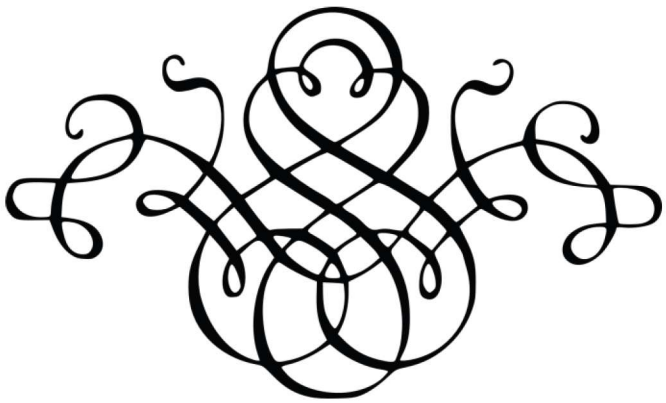

[80] *Toma K.*: Gróf Nádasdy Ferenc i. m. 146–152.

[81] Miként ezt újabban *Martí Tibor* feltárta: *Martí Tibor* A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. Irodalmi Magazin 2(2014) 4. sz. 17–18.

Zrínyi Miklós portréja Külsővaton az egykori – nevét viselő – iskolában

A mustra időpontja: 1663. szeptember 17.

A vati hadimustra összehívását szeptember 4-én Sopronból – mivel tisztében való megerősítésére Bécsben ekkor még nem kerülhetett sor – a dunántúli bandériumok és megyei csapatok számára nem Zrínyi, hanem a katonai feladatait ekkor még ellátó Wesselényi nádor hirdette meg. Noha az országos inszurrekcióról szóló uralkodói parancslevélben megjelölt június 27-én még egyetlen vármegye sem mustrálta meg csapatait, július és augusztus folyamán különböző helyeken (például Sopronszécsény, Répcelak, Árpás és Marcaltó mellett) a vármegyei kapitányok és – Nádasdy minden próbálkozása ellenére – Batthyány Kristóf kerületi főkapitány irányításával lassacskán gyülekeztek a felkelő csapatok.[82] Esterházy Pál sokat idézett emlékiratában azonban rosszul emlékezett. A több vármegye levéltárában fennmaradt, csupán egy-egy szavában eltérő nádori parancslevél gyönyörű magyarsággal nem szeptember 8-ra, hanem 12-re hívta táborba, majd mustrára a felkelő csapatokat:

„Végső veszedelemben forgó hazánknak szüksége úgy kívánván, magunknak erre az kegyelmetek földére kellett fordulnunk, s ide convocálván [hívván] *az Dunán innét levő méltóságos urakat s az nemes vármegyék becsületes követ atyafiait is, kikkel hazánknak conservatiójáról* [védelméről] *s Érsekújvárnak, országunk egyik szép bástyájának segítségadásárúl consultálkodván* [tanácskozván] *egyenlő értelembűl tanácsosnak és igen szükségesnek ítéltük, hogy az pogány ellenség kegyelmeteket is úgy minden oltalom és készület nélkül, mint az Dunán túlsó fölt el ne borítsa, nagyobb része már csaknem az hazának tűzben lévén, kegyelmetek personaliter* [személyesen] *mentül jobb szerrel és számosabban insurgáljon* [felkeljen], *és eleink dicséretes szép példáját követvén pro die 12. praesentis Vadhoz* [minden példányban d-vel], *Vas vármegyében, táborba szálljon, az hun kegyelmeteket magunk akarunk megmustrálni és rendbe venni s azontul az haza szolgálatjára applicálni* [fordítani, hasznosíta-

[82] Az idézett vármegyei és haditanácsi levéltári fondok mellett az irodalomból ld. még: *Ráth Károly*: Az 1663-ik évi Győr megyei nemesi felkelésről (Insurrectio). Győri Közlöny 1857. 11., 14–15. és 19–20.; *Fabó A.*: i. m. II. passim; *Perjés G.*: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború i. m. 49–51. és *Esterházy P.*: i. m. 122., 321–322.: No. 1–3.

ni]."[83] Ugyanezt erősítik meg a Haditanács ez évi nyilvántartókönyvei is, amelyek szerint a rendi főméltóságok szeptember eleji egyeztetésén kijelölt 12-ei időpontot Bécsben azonnal jóváhagyták.[84]

Mindebből rögtön következik, hogy szeptember 12. előtt a hadiszemlére nem kerülhetett sor, így Esterházy Pál emlékiratát a jövőben gondosabb forráskritikával kell kezelnünk. A szeptember 8–9-re keltezett datálások, valamint a nádor által külön tartott mustra koncepciója tehát nem állja meg a helyét. De ha nem ismernénk a táborba hívó nádori parancsot, akkor is biztosan állíthatnánk, hogy a seregszemle e napokban semmiképpen sem mehetett végbe, hiszen 9-én a főméltóságok nagy része még Kőszegen tartózkodott; innen pedig nehezen juthattak el úgy a Marcal partjára, hogy még aznap a mustrát is lebonyolítsák. Bécsben ráadásul ugyanezen a napon már az a hír járta, hogy Zrínyi a hét dunántúli vármegye (Győr, Komárom, Moson, Sopron, Vas, Veszprém és Zala) számára a hadiszemle napját 13-ra Vatra jelölte ki.[85] Ide azonban sem a nádor, sem az új országos főkapitány még e napon sem érkezett meg. Wesselényi szeptember 13-án ugyanis Nádasdy Ferenc sárvári várából (*„ex arce Sárvár"*) intézett levelet Győr vármegyéhez, amelyben – a további gyülekezés elrendelése mellett – arról tudatta a vármegyét, hogy *„Zrenij [Zrínyi] uramat őkegyelmét minden órában várjuk, elérkezvén őkegyelme, valamit országunk javára s megmaradására jobbnak találunk lenni, sietséggel hírévé adjuk kegyelmeteknek"*.[86]

Zrínyi Kőszegről valóban nem a vati táborba, hanem Bécsbe indult. Új tisztébe lépéséhez a nádori megbízatás mellett ugyanis az ural-

---

[83] MNL GyMSM GyVmL Közgyűlési iratok, 1663. szeptember 4., Sopron. Érdekes, hogy két kiadása ellenére sem vette ez ideig figyelembe a kutatás: *Ráth K.*: Gróf Wesselényi Ferenc nádor i. m. 45–46.: No. III. és *Lengyel Alfréd*: Győr megyéhez küldött soproni keltezésű missilis levelek (XVII. század). Soproni Szemle 14(1960) 274–277., itt: 275.; ill. ugyanez Sopron vármegyéhez: MNL GyMSM SVmL Közgyűlési iratok, 1663. szeptember 4., Sopron.

[84] *„Approbatur der in conferenz gemachte schluß, daß den 12 diß die zusammenkhunfft der insurrection bey Wath beschehen."* ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 189–190. és uo. Exp. Bd. 125. fol. 345.

[85] *„proponit comes banus generalis lustrae 13 huius in Vat septem comitatuum"*. ÖStA KA Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) 1663/9/45. Egy szeptember 12-én Bécsben kelt híradás viszont előbb szeptember 13-ra, utóbb pedig már 14-ére prognosztizálta *„Watt"*-nál a mustrát. OSzK Röpl. 631.

[86] MNL GyMSM GyVmL Közgyűlési iratok, 1663. szeptember 13., Sárvár.

kodótól át kellett vennie a hivatalos megerősítést és a Vitnyédi által szorgalmazott pátenst, majd meg kellett beszélnie a törökellenes védekezés és az említett esetleges diverzió terveit az ez időben csapataival Pozsony előterében, az oroszvári híd közelében állomásozó[87] Raimondo Montecuccoli tábornaggyal. Az utóbbi találkozó időpontját a Haditanács eredetileg szeptember 11. délelőttjére Bruck an der Leithára jelölte ki, azt azonban hamarosan 12-re a Duna-parti Oroszvárra halasztották.[88]

Végül ezt a terminust is tovább kellett tolni, hiszen Zrínyi az uralkodói megerősítést követően a felkelő csapatok feletti országos főkapitányságáról hűségesküjét csak 11-én vagy 12-én tette le a császárvárosban. Majd az utóbbi napon Hannibal Gonzagával, az Udvari Haditanács – feleségének (Csáky Borbálának) köszönhetően jó magyar kapcsolatokkal rendelkező – alelnökével és egyúttal a bécsi helyőrség parancsnokával együtt indult Montecuccoli táborába.[89] A főtisztek, akikhez időközben Pálffy Miklós és Hans Rottal is csatlakozott, végül szeptember 13. és 15. között egyeztettek Érsekújvár felmentésének, a német és a magyar csapatok együttműködésének, valamint a portyázó törökök elleni védekezésnek a lehetőségeiről.[90] A felkelő magyar hadak országos főkapitánya, Zrínyi Miklós csak ezután indult a vati táborba. Ez összességében azt jelenti, hogy az eredetileg szeptember 12-re tervezett seregszemlét a 13-án még Sárváron időző nádornak tovább kellett halasztania. Így a mustra szeptember 12. és 14. között sem mehetett végbe.

E napokban Batthyány Kristóf kerületi főkapitány irányítása alatt a vármegyei csapatok és a főúri kontingensek folyamatosan érkeztek a Marcal partjára. Wesselényi nádor és Nádasdy országbíró végül szeptember 14-én vagy 15-én vonulhattak át kíséretükkel Sárvárról a közeli Vatra. Az utóbbi napot valószínűsíti, hogy a közeli Pápán tartózkodó Esterházy János győri vicegenerális (1655–1688) jelentése szerint a ná-

---

[87] ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 185.

[88] Uo. fol. 188., fol. 189. és fol. 192.

[89] OSzK Röpl. 631. és App. H. 883. Az uralkodói megerősítésről Vitnyédi szeptember 16-án tudósított: *„ő fölsége urunkat confirmálta”*. *Fabó A.*: i. m. II. 125.: No. 342.

[90] A különböző napokra vonatkozó adatok: szeptember 13.: OSzK App. H. 883., szeptember 14. (Rottal és Pálffy): Universitätsbibliothek, München; Hist. 4015/7.; szeptember 15.: *Galeazzo Gualdo Priorato*: Historia di Leopoldo Cesare. II. Vienna, 1670. 248–249. (itt Vat *„Wat vicino a' Odemburg”*-ként szerepel); *Széchy K.*: i. m. V. 41.; vö. még: *Óváry L.*: i. m. 203.: No. 1265. és *G. Etényi N.*: Német hírek i. m. 351.

dor szeptember 15-én *„nyolcezer katonával Vat falunál vert tábort”*.[91] Mustrára ekkor mégsem került sor, bár az nem zárható ki, hogy az örömkönnyekig meghatott nádor tiszteletére a csapatok – mint Esterházy Pál írja – felsorakoztak. Másnap, szeptember 16-án az oroszvári tárgyalásokról végül megérkezett Zrínyi Miklós is, akivel a nagyurak ezen a napon kimerítő megbeszéléseket folytattak, meghatározva a felkelő csapatok szervezetét és a velük kapcsolatos teendőket. Az Esterházy Pál emlékiratában említett *„másnap reggel”* alatt tehát szeptember 16. vasárnap reggelét kell értenünk. A seregszemlét az ünnepnapon mégsem tartották meg. Ez a nap a főméltóságok tárgyalásaival telt.[92]

Ezek eredményeként a nagyurak – miként Wesselényi nádor e napon Montecuccolinak beszámolt – elsőként úgy döntöttek, hogy *„itt a magyar táborban holnap* [azaz szeptember 17-én] *reggel történjék meg a katonák kiválogatása* [latinul: *selectio militum*], *azaz, hogy a jókat különítsék el az alábbvalóktól”*.[93] E határozat alatt – a korszak mustráinak és Zrínyi hadtudományi műveinek ismeretében is[94] – biztosan a katonaság hadiszemléjét kell értenünk. Az ezzel kapcsolatos esetleges kételyeket teljesen eloszlatják az eseményen jelen lévő, Esterházy János győri vicegenerális szeptember 19-én, már ismét Pápáról Montecuccolihoz intézett sorai:

---

[91] *„Heri dominus excellentissimus palatinus cum octo millibus militum ad pagum Vath castra metatus est.”* ÖStA KA AFA 1663/9/63. 1663. szeptember 16., Pápa.

[92] Mindezeket Wesselényi nádornak Montecuccolihoz a vati táborból 16-án írott, több példányban fennmaradt leveléből ismerjük, amely még a törökökhöz is eljutott, hiszen azt Érsekújvár védői egy elesett török főtiszt (*„Békó pasa”*) zsebében találták meg (*Esterházy P.*: i. m. 132. és 477.: 123. jegyzet.). Zrínyi megérkezésére: *„Hic in castris Hungaricis ad Vath positis praesente etiam excellentissimo domino comite Bano, qui hodierna die* [szeptember 16.] *huc appulit.”* MNL OL P 287, Forgách család gácsi ágának iratai, Jelzetes iratok Fasc. CC. (40. cs.) Konv. 1670–1740. fol. 5. és fol. 6. (két példány), ill. Egyházmegyei Levéltár, Győr, Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Okmánytár Lad. 14. Fasc. 42. No. 1946. 1663. szeptember 16., vö. még: *„Palatinus 16 Septembris 1663. gemachte disposition mit dem Graven Zrin wegen der insurrections völkher.”* ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. fol. 354.

[93] *„Et imprimis quidem, ut hic in istis castris Hungaricis crastina die* [szeptember 17.] *mane fiat selectio militum, id est, ut boni separentur ab inferioribus.”*

[94] *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenötéves háború kezdetéig (1541– 1593). Bp. 1911. 279–280.; ill. Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete. Szerk. Beke József. Bp. 2004. 626.

„Tegnap [18-án] *a Vatnál lévő táborból Pápára jöttem. Nagyméltóságtok e hónap 16-án kelt levelét megkaptam. Már korábban* [tudniillik 16-án kelt, idézett levelében] *értesítettem Nagyméltóságtokat mind az itt, mind a vati táborban lévő magyar katonák számáról. Hogy mit kell cselekednünk, arról Őfelségétől határozatot várunk. Egy nappal korábban* [17-én] *a nagyméltóságú nádor úr az országbíró úrral Bécsbe indult fel,*[95] *nagyméltóságú Gróf Zrínyi Miklós úr pedig – miután megmustrálta a katonákat* [az eredetiben: *perlustratis militibus*] *– ugyanazon a napon Horvátországba ment, ahonnan bizonyos katonaságot kíván magával hozni."*[96]

Mindezek ismeretében kétségkívül bizonyítottnak véljük, hogy az eddigi elképzelésekkel ellentétben *a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én, hétfő reggel, a nádor katonai hatáskörével eljáró országos főkapitány, Zrínyi Miklós vezetésével zajlott le.*

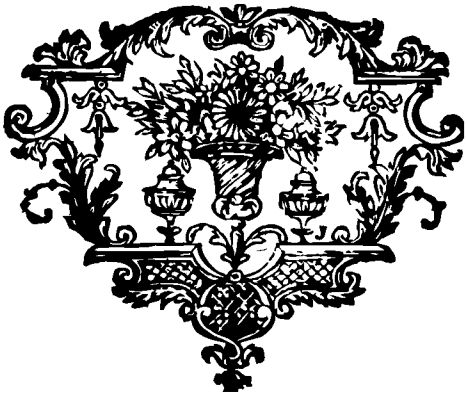

[95] Vö. *„Az Dunán innét való földet megmustráltuk, vélekedésünk fölött sok ezer ember gyűlt öszve. Bán uramat tettük előttök járóvá palatinus uram akaratjából is. Horvátországbúl is jön német őkegyelmével."* MNL OL E 185, MKA Archivum familiae Nádasdy, Nádasdy Ferenc levele Bálintffy Jánoshoz Kassára. 1663. szeptember 26., Bécs.

[96] *„Heri ex castris ad Vath positis veni Papam. 16 praesentis datas Vestrae Excellentiae literas recepi; iam autem informaveram Vestram Excellentiam de numero tum hic, tum in castris ad Vath existentium militum Hungarorum. Quid operari debeamus, expectatur resolutio a Sua Majestate. Pridie domino excellentissimo palatino cum domino judice curiae Viennam ascendente, excellentissimus dominus Nicolaus Comes a Zereni perlustratis militibus eadem die Croatiam versus perexit* [!], *educturus inde aliquam militiam penes se".* ÖStA KA AFA 1663/9/79. 1663. szeptember 19., Pápa.

A Marcal mentén felsorakozott haderő

Bár a Vatnál összesereglett csapatok 1663. szeptember–októberi tevékenységének részletes értékelésére jelen kötetben nincs lehetőség, a megmustrált hadak számáról, szervezetéről és irányításáról mindenképpen szólnunk szükséges. Mivel az említett német reguláris katonaságért és horvát–szlavón végvidéki csapatokért hazaindult Zrínyi visszatérése csak október legelejére volt várható, a kőszegi megállapodásnak megfelelően helyettesévé (*vicegerens, vicemarsallus*) Batthyány Kristófot választották. Ő így az országbíró minden ellenállása dacára formálisan Nádasdy csapatainak felettese lett. Hogy ez valójában mégse történjék meg, azt a nagyurak ügyesen megoldották.

Az ekkor létrehozott három lovaskontingens (mondhatnánk ezred, korabeli latinsággal és magyarsággal egyaránt *brigada/brigáda*) kapitányai Batthyány Pál, Esterházy Pál és Draskovics Miklós lettek.[97] Nádasdy bandériumát és Vas vármegye lovasait azonban nem Batthyány Kristóf és Pál első brigádjába, hanem Draskovics Miklós ezredébe rendelték. Őt az országbíró könnyen elfogadhatta, hiszen vejéről volt szó.[98] Esterházyt tábori főstrázsamesterré is megválasztották,[99] a *„főhadibíró”* pedig Lipics Márton, Zala vármegye egykori gyakorlott alispánja (1648–1662) és Zrí-

---

[97] Minderre ld. Wesselényi már idézett levelét Montecuccolihoz szeptember 16-áról: *„constituimus pro uno supremo vigiliarum praefecto illustrissimum dominum comitem Paulum Eszterhazij, qui habebit curam unius brigadae, pro alterius brigadae cura illutrissimum dominum comitem Nicolaum Draskovith, pro tertia vero brigadae illustrissimum dominum comitem Paulum Bottijanij... ”*, ill. *Esterházy P.*: i. m. 131. és egy egykorú kimutatás a tábori „vezérkarról”: MNL OL P 125, No. 9819.

[98] Draskovics az országbíró leányát, Nádasdy Krisztinát 1661. szeptember 4-én Pozsonyban vette feleségül. *Toma K.*: Gróf Nádasdy Ferenc i. m. 41. Pályájára újabban ld. *Szibler Gábor*: Egy alig ismert országos méltóság és sárvári birtokos a 17. századból. Trakostyáni gróf Draskovich Miklós. Honismereti híradó, Sárvár, 27(2009) 1–2. sz. 3–47.

[99] Így és nem vezérőrnagyként fordítandó az emlékiratában és a Wesselényi nádor Montecuccolihoz írott levelében is említett *generalis vigiliarum praefectus* tisztségnév. Ezt megerősíti az Esterházy Pál levéltárában fennmaradt két egykorú, magyar nyelvű feljegyzés is: *„generál strázsamester”*, illetve *„fő istrázsamester”*. MNL OL P 125, No. 9819. és No. 9820.

nyi bizalmasa,[100] a *„főszekérmester”* Dömölky András, a Batthyányak lovashadnagya,[101] az úgynevezett *„nyargaló kapitányok”* pedig Csányi Bernát körmendi kapitány és Balog Gáspár lettek.[102]

Egy a főstrázsamester Esterházy Pál családi levéltárában fennmaradt kimutatásnak köszönhetően ugyanakkor megállapíthatjuk – a kerek számai miatt – feltételezhetően még éppen a mustrára váró hadak becsült létszámát.[103] Eszerint a szeptember 16-án a Marcal-parti Vatnál összesereglett lovas- és gyalogoscsapatokat a három lovas brigáda mellett két gyalogosezredbe osztották (*1. táblázat*):

[100] Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 443.

[101] MNL OL P 1322, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány cs. körmendi központi igazgatósága, A földesúri famíliára, ill. az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok (a továbbiakban: P 1322) No. 1360. és *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.) 296.

[102] Csányira: MNL OL, P 1322, No. 1349. (1662) és *Koltai A.*: i. m. 266. A tábori tisztségviselők jegyzéke: MNL OL P 125, No. 9819.

[103] Uo. No. 9820. Egy-egy adatát 1663 őszére datálva idézte: *Czigány I.*: A magyarországi katonaság i. m. 17. és *Uő*: Reform vagy kudarc? i. m. 93.

1. táblázat
A vati hadimustrára összegyűlt magyar sereg összetétele
(1663. szeptember 16.)

Lovasság	
1. brigáda: Batthyány Pál vezetése alatt	
Batthyány Kristóf főgenerális-helyettes	1000
Batthyány Pál	450
Végvári katonák a Kanizsával szembeni végházakból	400
Összesen	1850
2. brigáda: Esterházy Pál vezetése alatt	
Esterházy Pál főstrázsamester	450
„Horvátországi had”	755
Széchényi György győri püspök	50
Sennyey István veszprémi püspök	70
Széchy Péter	75
Lippay János	200
Kéry Ferenc	40
Erdődy [György?][104]	100
Összesen	1740
3. brigáda Draskovics Miklós vezetése alatt	
Nádasdy Ferenc	450
Végvári katonák a győri főkapitányság végházaiból	400
Sopron vármegye	200
Vas vármegye	160
Moson vármegye	85
Győr vármegye	100
Komárom vármegye	59
Veszprém vármegye[105]	100
Esterházy Ferenc	100
Összesen	1654
A lovasság összesen	5244

[104] A következő sorban álló Vitnyédi István neve mellett nem szerepel számadat. Ekkor ő valóban nem volt a táborban, hiszen betegsége miatt Sopronban tartózkodott. *Fabó A.*: i. m. II. 124–125.: No. 341.
[105] Zala és Pozsony vármegye neve mellett nem szerepelt létszámadat.

Gyalogság	
4. brigáda	
Végvári katonák a győri főkapitányság végházaiból	800
Esterházy Pál	400
Batthyány Kristóf	150
Végvári katonák a Kanizsával szembeni végházakból	75
Nádasdy Ferenc	250
Összesen	1675
5. brigáda	
„Az több urak gyalogi”	500
A vármegyék által kiállított gyalogosok[106]	1000
Összesen	1500
A gyalogság összesen	3175
Mindösszesen a lovasság és a gyalogság	8419

Esterházy kimutatása szerint ugyanakkor a táborban még mintegy 2000 német katonával is számoltak (*„német 2000”*),[107] de valószínű, hogy esetükben csupán a Zrínyivel majdan érkező délvidéki zsoldosokról volt szó. Noha a fenti létszámjegyzék összeállítását követően is befuthatott még néhány száz katona, a magyar felkelő csapatok és a hozzájuk csatlakozott végváriak száma összességében 8500 fő körül mozoghatott; a Belső-Ausztriából várt németekkel együtt pedig mintegy 10 500 katonával számoltak. A *Mars Hungaricus* állítása tehát – úgy tűnik – alig túloz, amikor tízezer magyart említ, vagy Esterházy emlékiratában egy későbbi (október eleji) létszámadatot vetített vissza a hadiszemle idejére. Bár az sem zárható ki, hogy a későbbi nádor a győri vicegenerális Pápán állomásozó (bizonytalan számú) katonaságát, esetleg más közben megérkező egységeket is hozzászámolt a magyar csapatokhoz.

[106] Az újabb kutatások szerint a Szombathely mezőváros által kiállított 10 gyalogos katona – a városnak földesurával, Széchényi György győri püspökkel való konfliktusai miatt – a vármegyék csapatainak sorában, nevezetesen Vas vármegye kontingensében foglalt helyet. *Dominkovits Péter*: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században (1605/1606–1685). Doktori disszertáció. ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola. Bp. 2009. 37–38., 48.

[107] MNL OL P 125, No. 9820.

Röviden összegezve: *Zrínyi Miklós 1663. szeptember 17-ének reggelén mintegy 8500 magyar katonát mustrált meg Vat mellett.* A korabeli röplapokban tőle várt húsz-, harminc- vagy ötvenezer katona inkább az egyre jobban aggódó közvélemény felfokozott várakozásáról, mint a valóságról tanúskodott. Azt azonban, hogy e katonáknak a költő és hadvezér nevezetes *Áfium*a szavaival magyarázta volna meg, *„miért és hogyan kell harcolniuk"*, az irodalomtörténész Kovács Sándor Ivánhoz hasonlóan elképzelhetetlennek tartjuk. Mit szóltak volna ugyanis a felkelő hadak, ha bő másfél órán keresztül ókori szerzők eredeti latin idézeteivel telitűzdelt és a nemesi inszurrekcióra korántsem jellemző, szigorú katonai fegyelmet szorgalmazó, sőt az állandó hadviselés előnyeit részletesen ecsetelő beszédet kellett volna végighallgatniuk?[108]

A főkapitány gyors távozása után beosztottjainak a csapatok ellátását és fegyelmét nem volt könnyű biztosítani. Erre utal, hogy helyettese, Batthyány Kristóf – már bizonyosan a mustrát követően, de még szeptember 17-én – oltalomlevél kiadására kényszerült az egészen közeli Nagydömölk (ma Celldömölk része) lakói számára.[109] A főkapitányuk visszaérkezésére váró felkelő csapatok fegyelmének nehézségeiről szeptember 20-ról és 27-ről két tábori hadiszéki ítéletlevél is tanúskodik.[110] Bár az összegyűlt katonák száma nem volt csekély, harcértékük tényleges voltáról és használhatóságukról a végső szót majd az 1663–1664. évi nemesi felkelés részletes bemutatásának kell kimondania. Önmagában azonban az a tény, hogy a korszak legkiválóbb magyar hadtudósa és e csapatok ideiglenes országos főkapitánya nem bízott bennük – amiről bécsi követe révén hamarosan János Fülöp mainzi érsek is értesült[111] –, s

---

[108] Vö. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1976. 7–45., ill. *Tóth Gyula*: Bevezetés a Török Áfiumhoz. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái i. m. 299–310. és *Perjés G.*: Zrínyi Miklós i. m. 288–297., valamint frissen és modern szemléletben: *Hausner G.*: Mars könyvet olvas i. m. 115–130. és 136–139.

[109] MNL OL P 1286, Jankovich család levéltára, Jankovich IV. Miklós által gyűjtött iratok, 1. t. fol. 167.

[110] MNL OL P 125, No. 11 365. és *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr 1995. 263.

[111] *„Herr Graff Niclas Zerini ist mit consens der Ungarn ihnen zum general vorgestellt, wiewohl er denen selbst nit trauet."* ÖStA HHStA MEA RTA Tom. VIII. fol. 113–114. Wildreich von Waldendorf levele János Fülöp mainzi érsekhez, választófejedelemhez. 1663. szeptember 16., Bécs.

inkább végvári és reguláris csapatokat kívánt a törökök ellen bevetni, valójában jól jelezte: a hadügyi fejlődés útját (legalábbis a hasonlóan reguláris oszmán csapatokkal szemben) nem a nemesi inszurrekció, hanem az állandó hadsereg jelenti. Mire azonban Zrínyi október 4-én reguláris, végvári és saját csapataival újra Vat mezejére ért,[112] Érsekújvár már bő egy hete az oszmánok kezén volt. Így ezt követően már csupán a továbbra is erőteljesen portyázó török–tatár csapatok elleni védekezésre volt többé-kevésbé sikeres lehetősége. A Haditanáccsal és Montecuccolival megtárgyalt törökellenes diverzió[113] így a következő esztendőre maradt.

A hadimustra 1988-ban állított emléktáblája Külsővaton
a Polgármesteri Hivatal falán

[112] ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. fol. 380.
[113] Vö. még újabban *Nagy L.–Hausner G.*: Raimondo Montecuccoli i. m. 702–705.

A seregszemle helyszíne: egy elfeledett fontos tábor- és mustrahely Vas megyében

Mindezek után már csupán Kovács Sándor Iván 1993. évi kérdése vár megválaszolásra, nevezetesen a mustra helyszínéül *„melyik Vat mellett kell voksolnunk”*? – mely kérdés a Marcal jobb, illetve bal partján fekvő Külsővat és Mersevát települések lokálpatriotizmusa és Zrínyi-kultusza miatt is különös jelentőséggel bír. Bár a korabeli források többnyire csak egyszerűen *Vat/Vath/ Watt*-ról beszélnek, a kérdés mégis eldönthető.

A Vas és Veszprém megyét egymástól elválasztó, mocsaras Marcal folyó két partján a késő középkortól kezdve két Vat nevű falu feküdt. Noha a 17. század közepéig a források mindkét Vatot egyértelműen Veszprém megyéhez tartozónak mondják,[114] az 1650-es évektől – a Veszprém vármegye alispánságát (1641–1652) a vasival (1656–1663) felváltó Batthyány-familiáris, Káldy Péternek köszönhetően – a bal parton fekvő Vat már mindig Vas megyeiként (a kemenesaljai járásban) szerepel! Hosszú ideig Felső- vagy Nagyvatnak, a 17. század második felében pedig már Belsővatnak is hívták, ellentétben jobb parti (Veszprém megyebeli) szomszédjával, amelyet eleinte Alsó- és Kisvatként vagy egykori templomáról gyakran Egyházasvatként, Vas megyéből szemlélve pedig egyre

[114] 1549: *„utraque Wath”* Veszprém megyében. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. Szerk., bev. Maksay Ferenc. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.) 925.; 1598-ban Vas vm. házösszeírásában nem szerepelnek: *Dávid Zoltán*: Az 1598. évi házösszeírás. Bp. 2001.; 1620: *Dominkovits P.*: Káldy Péter i. m. 203–204.; 1626: *„Feölseő et also Vatth, aliter Nagi Vatth et Egihazas Vatth”* mind Veszprém megyében. MNL OL P 1865, Szarvaskendi és óvári Sibrik család levéltára, Rokon és idegen családok, Káldy család (a továbbiakban: P 1865), 1. t. 1626. május 9. előtt; 1627: *Gecsényi Lajos*: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyveinek regesztái. III. 1627–1637. Győr 2004. 12.: 45. reg. és újabban *Dominkovits Péter*: Gróf Esterházy László, Sopron vármegye főispánja. Századok 143(2009) 4. sz. 897.; 1635–1636: MNL OL E 158, MKA Conscriptiones portarum, 50. köt. fol. 541.; 1638–1639: uo. fol. 547.; 1641: MNL VML Vasvári Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Statutoriae, Káldy, 1641. július 3. (Az adatot *Dominkovits Péter*nek ezúton is köszönöm.); 1647–1648: MNL OL E 158, MKA Conscriptiones portarum 50. köt. fol. 550. még mindig Veszprém megyében; vö. még: *Pákay Zsolt*: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531–1696). Veszprém 1942. (Veszprém vármegyei füzetek 7.) 155.

sűrűbben (ismereteink szerint elsőként 1651-ben[115]) Külsővatként emlegették.

Külön figyelemreméltó, hogy a Vas megyei Vatot Káldy Péter 1650-ben épített kastélyáról hamarosan már Kastélyosvatnak is nevezték,[116] melynek emlékét mind a mai napig őrzi a helybeliek által használt *Kastilkert* kifejezés.[117] Egyébként az sem kizárt, hogy Káldy kastélyát már eredetileg is a Veszprém megyei Felső- vagy Nagyvat nyugati határában, de már Vas megye területén emelte, majd a rezidencia elkészültével a mellette fekvő falut is úgymond „átvitte" új alispánsága megyéjébe. Noha Külsővaton is volt egy kisebb, de ez időben már jelentéktelen udvarház, mindezek eleve arra sarkallnak bennünket, hogy a Vas megyei Vat határába helyezzük Zrínyi hadimustráját.

A kérdést Wesselényi nádor szeptember 4-én Sopronban kelt parancslevele egyértelműen eldönti. Miként fent idéztük, ez minden példányán *„Vadhoz, Vas vármegyében"* hívta táborba a felkelő csapatokat. Mivel pedig Vas és Veszprém megye határa e területen napjainkig már csaknem változatlan maradt, itt egyértelműen a Vas megyei Vatról, azaz a mai Mersevát részét alkotó egykori Felső-, Nagy-, Belső- vagy Kastélyosvatról van szó. Ugyanezt erősíti meg az Esterházy Pál emlékiratában említett *castellum Watt* is, ahol Káldy Péter részben talán szállást és tanácskozási helyszínt adhatott a táborbeli főméltóságoknak.[118]

A legfőbb bizonyítékot mégis az adja számunkra, ha tudjuk, hogy a Vas megyei Vat és a tőle délnyugatra mintegy négy kilométernyire fekvő Dömölk (egykor Kis- és Nagy-, vagy Egyházas- és Nemesdömölk, ma Celldömölk) közötti mezők a 16–19. században Vas vármegye, sőt

---

[115] MNL OL P 1865, 1. t. 1651. január 24.

[116] Ezen elnevezésekre számos példa: MNL OL P 1865, 1. t. passim; és MNL OL P 600, Szarvaskendi és óvári Sibrik család levéltára, Családi iratok, 149. t. passim, vö. még: *Koppány T.*: i. m. 166–169. és *Dominkovits P.*: Káldy Péter i. m. 204–205. 1662. július 14-én Lipót királytól Káldy Vatra (*„possessio Vath in comitatu Castriferrei"*) még vásártartási engedélyt is kapott. MNL OL A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii, Vol. 10. pp. 837–838.

[117] Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos–Végh József. Szombathely 1982. 308–310.: No. 110.

[118] A vati táborozás idején, szeptember 28-án Káldy egyik levele innen kelt (*„Költ Vatthon"*), amelyben a hódoltsági és taksás nemesek felkeléséről rendelkezett. MNL OL P 1314, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára, Missiles (a továbbiakban: P 1314) No. 23 704.

több ízben a dunántúli kerületi főkapitányság felkelő kontingenseinek vagy az itt átvonuló különféle csapatoknak voltak bevett tábor- és mustrahelyei. Mindezekről a *2. táblázat* adatai részletesen tájékoztatnak.[119]

---

[119] Helyhiány miatt minden forrást nem említhetünk: 1593: *Házi Jenő*: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron 1928. 199–200.: No. 177.; 1605: *Nagy László*: A Bocskai-szabadságharc katonai története. Bp. 1961. 280.; 1627: *„coram illustrissimo domino comite Paulo de Nadasd habita est generalis et personalis lustratio dominorum magnatum et nobilium comitatus Castriferrei"*. MNL OL P 123, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós nádor, II/g. t. (3. cs.) fol. 108–133. (Vas vm.) és fol. 134–150. (Sopron és Veszprém vm. mustrajegyzékei), valamint Széchényi György győri püspök 1682. évi visszaemlékezésében: *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Bp. 2007. (História könyvtár: Monográfiák 23.) 82.; 1636: MNL OL P 1314, No. 12 470. Esterházy Miklós nádor Vas vármegyéhez, 1636. október 16., Pozsony. (A frissen előkerült adatot *Szabó András Péter* kollégámnak köszönöm.); 1664: *Esterházy P.*: i. m. 251., 325.: No. 12. és „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak…" Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerkesztette és közreadja Tusor Péter. Bp. 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae, Series II.: Collectanea Studiorum et Textuum I/I.) 432.: No. 425. (1664. május 20.); 1683: *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyánij Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) I. Történelmi Tár 1887. 102–128., itt: 116–117.: No. 19–20., 120.: No. 24., 121.: No. 26., 126.: No. 31., ill. II. Történelmi Tár 1887. 293–318., itt: 293–294.: No. 37–38., 299.: No. 45., ill. újabban: *Varga J. J.*: i. m. 84., 94., 98. és frissen: *Tóth Hajnalka*: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690). Szeged 2013. 61., 64.: 338. jegyzet, 73–74.; 1704: *Bánkúti Imre*: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban. Sajtó alá rend., szerk. Hudi József. Veszprém 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 18.) 42.; ill. *Thaly Kálmán*: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. I. (1704–1705.) Bp. 1875. (Archivum Rákóczianum [a továbbiakban: AR] I. Had- és belügy IV.) 110.: No. 46.; 1707: *Uő*: Pótlékok s betűrendes név- és tárgymutató II. Rákóczi Ferenc levéltára első osztály I–IX. köteteihez. Bp. 1889. (AR I/X.) 31–32.: No. 9.; 1708: *Uő*: Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve. 1706–1709. Bp. 1901. 751. és 768.; 1709: i. m. 369–372.: No. 202–203.; ill. *Uő*: Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetre méltó iratok. 1685–1716. Bp. 1883. (AR I/IX.) 734.: No. 552.; *Uő*: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. III. (1708–1711.) Bp. 1878. (AR I/VI.) 368.: No. 81.; 1809: *R. Kiss István*: Az utolsó nemesi felkelés. Bp. 1909. 119. és *Kovács Jenő*: Adatok Belső- és Külsővat, valamint Merse községek településtörténetéhez. In: Tanulmányok Külsővat történetéből i. m. 207–240., itt: 225–226.

2. táblázat
Táborozások és mustrák Vat mellett a 16–19. században

Időpont	Esemény	A hely eredeti megnevezése
1593. október 10–11.	táborozás és 11-én Sopron és Vas vm. felkelt hadainak mustrája, Batthyány II. Ferenc, Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány és Nádasdy II. Ferenc, a Fekete Bég részvételével	*Waton az Marczall mellett*
1605. május 22. táján	Némethy Gergely, Bocskai István erdélyi fejedelem dunántúli főkapitánya hajdúinak táborozása	*Vat*
1627. augusztus 30.	Vas, Sopron és Veszprém vm. felkelt hadainak mustrája Nádasdy Pál dunántúli kerületi főkapitány jelenlétében	*in campo possessionis Watt nuncupatae*
1636. október 31.	Esterházy Miklós nádor az uralkodói parancsnak megfelelően október 16-án Vas és a szomszédos vármegyék megmustrálandó csapatait Batthyány I. Ádám kerületi főkapitány vezetése alatt e napra Vathoz rendeli	*szálljon mindjárt Vathoz*
1663. szeptember–október	a dunántúli felkelő hadak mustrája és táborozása Zrínyi Miklós, a nádor katonai hatáskörével bíró országos főkapitány vezetése által – Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy III. Ferenc országbíró és Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitány, valamint Esterházy Pál, a későbbi nádor és a majdani országbíró, Draskovics Miklós jelenlétében	[lásd az e kiadványban részletesen említett adatokat]

Időpont	Esemény	A hely eredeti megnevezése
1664. május vége–június	a dunántúli felkelő hadak táborozása és mustrája Nádasdy Ferenc, a nádor katonai hatáskörével bíró országos főkapitány parancsára	*Nadasdiana castra ad Vat existentia / maga mustráját Vatra*
1683. június 5–25.	az apját, Batthyány Kristófot kerületi főkapitányi tisztében helyettesítő Batthyány II. Ádám vezetésével mintegy 1000 főnyi dunántúli (Vas, Veszprém stb. vármegyei) felkelő katonaság táborozása	*ex castris ad Vat positis, in castris ad Vat positis*
1704. június 13–26.	Forgách Simon, Károlyi Sándor és Esterházy Antal kuruc generálisok tábora és találkozója	*ex castris ad Vat positis*
1704. szeptember eleje	a császári csapatok táborozása Vatnál	*Sárvártúl Vathoz szállott vala az német tábor*
1707. március	Sohonnay Ferenc főstrázsamester kuruc hadainak táborozása és elsáncolása	*Vatthnál, Vatthi Commendáns*
1708. augusztus közepe	Kisfaludy György brigadéros hadainak táborozása	*Dömők és Vatt között lévő rétek*
1709. július, illetve október	Esterházy Antal generális hadainak táborozása	*in castris ad Dömök positis,* illetve *Vatnál*
1809. június	sáncokat emelnek a nemesi felkelő csapatok a vati átkelő védelmére Belsővattól északra Homorúd szigetén	*Merse és Vathi helységek között* […] *sánczolások*

A fenti adatok alapján úgy véljük, kétségkívül kijelenthető: *Zrínyi Miklós 1663. szeptember 17-i nevezetes hadimustrája a Marcal folyó bal partján, a Vas megyei Vattól és Káldy Péter 1650-ben épített (Esterházy Pál által említett) kastélyától, azaz a mai Merseváttól nyugatra-délnyugatra a korabeli Dömölk felé húzódó széles mezőkön, a kor ismert, de napjainkra már elfeledett tábor- és mustrahelyén került sor.*

Végül, de korántsem utolsósorban: egyértelműen ezt a helyszínt erősítik meg a terület földrajzi viszonyai is. Az első katonai felmérés (1782–1785) vonatkozó szelvénye ugyanis Külsővat mellett többnyire nagyobb erdőséget (illetve részben mocsarakat), az akkori Belsővat és Nemesdömölk között viszont éppen olyan nagy és tágas mezőket ábrázol, amelyek táborozásra és több ezer fős hadseregek felvonultatására, illetve ellátására kiválóan alkalmasak voltak (lásd a kihajtható színes mellékletet kötetünk végén).[120]

Mindezeken túl ugyanezt igazolja az is, hogy 2013 őszén, tehát e kötet első kiadásának megjelenését követően a – fenti táblázatban számba vett – mustrák egykori területéről még egy 17. századi ezüst váltópénz is előkerült. Miként az alábbi képeken látható, egy Waza III. Zsigmond lengyel király uralkodása (1587–1632) idejéből származó, 1600-ban Vilniusban vert hármas garas (más néven úgynevezett dutka vagy trojak).[121] Az ezüstpénzt Szeifrid Ferenc találta 2013-ban Merseváton a futballpálya közelében található földjén kertészkedés közben. Ezt valamelyik 17. századi táborozás alkalmával veszíthette el tulajdonosa. Az egykori tábor- és mustrahelyen reményeink szerint egyszer majd a terep alaposabb régészeti kutatására is sor kerülhet. Ezt az is indokolná, hogy a területen mezőgazdasági munkák során pénzek mellett rendszeresen kerülnek elő kerámiatöredékek, patkót és zablák. Azaz már ezek a véletlenszerűen felbukkanó leletek is szépen jelzik, hogy a Marcal folyó mocsaras folyómedrét elhagyó sík területet, a Merseváttól Celldömölkig húzódó vati mezőket gyakran használták a kora újkor folyamán, hiszen kiválóan alkalmas voltak katonai felvonulásra és táborozásra.

---

[120] Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagy felbontású színes térképszelvényen 1782–1785. DVD-ROM. Bp. 2004.

[121] A *Szeifrid Ferenc* által talált hármas garas fotóit a külsővati származású *Vida Tivadar* régész kollégám bocsátotta rendelkezésemre. Mindkettőjüknek őszinte köszönettel tartozom, hogy a pénz fotóit könyvem újabb kiadásában megjelentethettem. (Az ezüstpénz tisztítását a Magyar Nemzeti Múzeumból *Tóth Csaba* barátomnak, fotóit pedig *Kardos Judit*nak köszönöm.) A pénztípusra és magyarországi használatára ld. *Buza János*: Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 207–215., ill. *Uő*: Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában (A „polturás garasok" magyarországi forgalmához a XVII. század második felében). Numizmatikai Közlöny 90–91(1991–1992) 133–145.

Az egykori vati mustramezőn, a merseváti futballpálya mellett
2013-ban Szeifrid Ferenc által talált
lengyel hármas garas (1600) elő- és hátoldala

Legvégül a *2. táblázat* alapján az is megállapítható, hogy a Marcal-parti jelentős táborhelynek köszönhetően Veszprém és Vas megye határán a 16–17. században Magyarország számos kiemelkedő politikusa és katonája megfordult. A neves Fekete Bég, Nádasdy II. Ferenc, valamint fia, Pál dunántúli főkapitány és unokája, a jelen munkában is oly sokat emlegetett III. Ferenc országbíró éppúgy, mint Batthyány II. Ferenc dunántúli generális és ugyanezen tisztséget betöltő unokája (Kristóf) és dédunokája (II. Ádám). A Zrínyi családból főhősünket megelőzően Vat mezején a 16. század végének hosszú török hadakozása, a tizenöt éves háború (1591–1606) idején ugyanakkor már nagyapja (György), úgyszintén dunántúli kerületi főkapitány is járt. Sőt, a Magyar Királyság világi elitjét vezető nádorok közül eddigi ismereteink szerint Wesselényi Ferenc és fiatal főúrként még Esterházy Pál is megjelent egy-egy alkalommal a Vat és Dömölk közötti mezőkön. A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) alatt ugyanakkor több ismert kuruc generális és brigadéros is állomásozott itt csapataival az Esterházy, Forgách, Károlyi és Kisfaludy családok tagjai közül.

Az összes táborozás közül azonban vitathatatlanul Zrínyi Miklós nagy napja emelkedett ki. 1663 szeptemberének közepén a Marcal part-

ján ugyanis egyszerre volt jelen Magyarország első három főméltósága (a nádor, az országbíró és a horvát–szlavón bán), akiknek előkelő névsorát még a dunántúli főkapitány (Batthyány Kristóf), a későbbi országbíró (Draskovics Miklós) és a majdani nádor (Esterházy Pál) gazdagította. A Magyar Királyság politikai központjai, az országgyűlések helyszínei és meghatározó városai mellett alig akad hazánkban olyan helység, mely hasonlóval büszkélkedhet. A szomszédos Mersevát és Külsővat az ez ideig elfeledett Marcal-parti tábor- és mustrahelynek köszönhetően így joggal tartozik e különleges településeink sorába.

Összegzés: Zrínyi Miklós feledhetetlen napja

Bár a veszprémi születésű szerzőnek egyáltalán nem okoz örömet, hogy Veszprém megye úgymond szegényebb lett egy konkrét Zrínyi-emlékhellyel, az talán mégis fontosabb, hogy a Zrínyi-kutatás – reményeink szerint – gazdagabb lett a politikus, katona és költő egyik legmagasabb tisztségének értelmezésével és élete egyik nagy napjának pontos rekonstruálásával. Ráadásul nagyon örömteli és követendő lenne, ha a jövőben az egymás közvetlen szomszédságában fekvő Mersevát és Külsővat közösen ünnepelné rendszeresen az egykor országosan is oly fontos hadi eseményt, sőt együtt emlékezne meg akár a többi Marcal-menti táborozásról is. Így természetesen a külsővati emléktábla és a bán főtéri szobra is méltó helyén maradhat, bár egy új táblát érdemes lenne a szomszédos Merseváton is állítani, hogy ezentúl a két falu immár közösen ápolhassa – az újabban költő és hadvezér helyett politikusnak, katonának és költőírónak egyaránt tartott[122] – Zrínyi kultuszát. Sőt, mindez akár a közeli Celldömölkkel együtt is történhetne, hiszen a vati táborhelyek és mustramezők egykoron Nemesdömölk mezőváros határában is húzódtak.

Az eddigi, egymásnak ellentmondó kutatásokat korrigálva tehát megállapítható: Zrínyi Miklós 1663. szeptember 17. reggelén a Vas megyei Vat (egykor Felső-, Nagy-, Belső- vagy Kastélyosvat, ma Mersevát) melletti, Dömölk felé húzódó széles mezőkön, a korszak egyik bevett tábor- és mustrahelyén, a nádor katonai hatáskörét a Dunántúlon ellátó országos főkapitányként (latinul *supremus et generalis capitaneus, supremus generalis/dux* vagy *generalissimus*, magyarul *fő generális*) a dunántúli főurak, vármegyék és városok felkelő, valamint a végházakból kirendelt magyar végvári katonák összesen mintegy 8500 fős hadát mustrálta meg. Tévedés tehát őt *„Magyarország katonai főparancsnokának”*, de még *„az összes magyar csapatok főparancsnokának”* is nevezni. Ez a jelentős pontosítás azonban aligha von le valamit abból a tényből, hogy 1663. szeptember 17. a jeles magyar–horvát katona és politikus életének egyik feledhetetlen napja, illetve pályájának egyik rendkívüli (rendi és uralkodói) elismerése volt.

---

[122] Vö. *Pálffy G.*: Költő és hadvezér? i. m.

Ez még annak ellenére is egyértelműen igaz, hogy a sors a 17. század legkiemelkedőbb magyar hadtudósával és egyik legjobb hadvezérével meglehetősen igazságtalanul bánt. Török frontvidéki sikerei mellett ugyanis mindenekelőtt Nádasdy Ferenc országbíró és Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitány személyes és katonai hatásköri konfliktusa, valamint Wesselényi nádor betegsége 1663 őszén olyan tisztségbe juttatta, amelyre ugyan büszke lehetett, de amelytől igazán sok sikert maga sem várt, de nem is nagyon várhatott. A fokozatosan elavuló nemesi inszurrekciót a vati seregszemle után egy olyan magyar–horvát nagyúrnak és kiváló katonának kellett vezetnie, aki arról már összehívását megelőzően is negatívan vélekedett, és aki a korban egyedülálló magyar nyelvű hadtudományi munkáiban az állandó hadviselés, a szigorú katonai fegyelem, a szervezett utánpótlás stb., azaz éppen a regularitás elvei mellett foglalt határozott állást.[123] Sőt, aki – mint az újabb kutatásokból ezt ugyancsak tudjuk[124] – kereken 370 esztendeje 1646 elejétől már a Habsburg Monarchia kialakulóban lévő állandó hadseregének tábornoka, nevezetesen vezérőrnagya (németül *Generalfeldwachtmeister*, latinul *supremus vigiliarum praefectus*) volt. Mégpedig eddigi ismereteink szerint elsőként a magyar arisztokráciából. Azaz Zrínyi Miklós volt történelmünk első tábornoka! Miként erről érzékletesen tanúskodik a kiadványunk címlapján látható egyik legkorábbi portréjának latin felirata is, amely őt a „német" hadsereg, azaz császári-királyi hadak vezérőrnagyának (*„per EXERC[ITUS] GER[MANI]^{cos} VIG[ILIARUM] SVP[REMUS] PRAEF[ECTUS]"*) titulálta.

A vati hadimustra „legfőbb nyertese" így az a Káldy Péter lehetett, aki nemrég épült családi rezidenciáján, Marcal-parti kastélyában 1663 szeptemberében az ország első három főméltóságát (a nádort, az országbírót és a horvát–szlavón bánt, egyúttal az első magyar tábornokot) fogadhatta. Hasonlóval kevés magyar köznemes büszkélkedhetett. 1650-ben emelt kastélyában ugyanis ezt megelőzően „csupán" a neves dunántúli főkapitány (1633–1659), Batthyány I. Ádám, a fentiekben többször említett Kristóf édesapja járt, amikor 1652 elején hazafelé tartott Pápá-

[123] Erre mindenekelőtt ld. *Perjés Géza*: A „metodizmus" és a Zrínyi–Motecuccoli vita. In: *Uő*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1999. 149–188., különösen: 180–184.; ill. újabban: *Czigány I.*: Reform vagy kudarc? i. m. és *Hausner G.*: Márs könyvet olvas i. m.

[124] *Pálffy G.*: Egy horvát–magyar főúri család i. m. 52–53.

ról, mégpedig vejétől, a híres nádor (1625–1645), Esterházy Miklós fiától, a pápai főkapitányi tisztséget 1648 végétől 1652. augusztusi, Vezekény mezei hősi haláláig betöltő Esterházy Lászlótól. Erre az épület elkészülte után nem sokkal, 1652. január 30-án került sor, amikor a dunántúli nagyúr familiárisát, Káldyt Pápáról hazaindulva meglátogatta Marcal menti kastélyában, ahonnan azután a szomszédos Mihályfa (ma Kemenesmihályfa) irányában haladt tovább.[125]

A Magyar Királyság katonai berendezkedésének, a vati eseményeknek és tábornoki tisztének ismeretében az sem véletlen, hogy Zrínyi hatásköri és egyéb vitái ellenére mindvégig állandó összeköttetésben állt a Habsburg Monarchia hadügyeinek irányításáért felelős Udvari Haditanáccsal, sőt a törökellenes diverziós hadjárat tervét 1663 nyarán a bécsi hadvezetéssel és Raimundo Montecuccoli tábornokkal közösen, igen szorosan együttműködve dolgozták ki.[126] Bár 1663 őszén Érsekújvár eleste miatt ennek megvalósítására már nem kerülhetett sor, a nevezetes téli hadjárat Zrínyi, a Haditanács által melléje rendelt birodalmi hadak[127]

---

[125] *„Pápáról délre Vatra, Káldihoz, onnét Mihályfára…" Martí Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori (PhD)-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Történelemtudományi Doktori Iskola. Bp. 2013. XII/1. fejezet, itinerárium, 1652. január 30. és a hozzá kapcsolódó lábjegyzetek.

[126] *Nagy L.–Hausner G.*: i. m. 697–698. és 704–705., ill. *Várkonyi Á.*: Európa Zrínyije i. m. 223–224.: 58. jegyzet.

[127] A Haditanács válasza Zrínyi november 19-ei levelére *„wegen seines glückhlichen progress wider die Türckhen und Tartarn, mit erinderung, daz dem Grafen von Hochenloe und dem Spickh befohlen worden, ihme mit ihren völckhern zuassistiern"*. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 327. fol. 283–284. és fol. 290. (december 4.); vö. még az 1664. évi események egyik legalaposabb, de már közel félévszázada készült feldolgozása: *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard–Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár). Eisenstadt 1964. (Burgenländische Forschungen 48.), ill. az újabb feldolgozások (számos friss kutatásra építve): *Ferenc Tóth*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Préface de Jean Bérenger. Panazol 2007. (Histoire, Mémoire et Patrimoine); A szentgotthárdi csata. Háború és béke i. m.; Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses. Hrsg. Karin Sperl–Martin Scheutz–Arno Strohmeyer. Eisenstadt 2016. (Burgenländische Forschungen 108.); Szentgotthárd – Vasvár 1664. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Nemzetközi konferencia a szentgotthárdi csata és a vasvári béke 350. évfordulója alkalmából. Szerk. Tóth Ferenc. Bp. 2016. (megjelenés alatt).

és a bécsi katonai vezetés együttműködésének eredményeként ért el komolyabb sikert.

E példa és a nevezetes vati hadimustra ez ideig rejtélyek övezte históriája is jól mutatja, az 1663–1664. évi nemesi felkelés, sőt az egész török hadakozás története megérett a levéltári forrásokra építő, teljes körű feldolgozásra. A hazaszeretet erősítésében oly fontos lokálpatriotizmust pedig érdemes a jövőben országszerte megbízható és alapos történészi kutatásokra építeni. A vati hadimustra jelen kötetben rekonstruált példája ugyanis azt is bizonyítja, hogy ettől sem a hazájuk múltját szerető és ápolni kívánó magyar állampolgárok, sem a Veszprém és Vas megyei lokálpatrioták, sem Külsővat és Mersevát lakói egyáltalán nem lesznek szegényebbek. Marcal menti nagy napjának köszönhetően tehát Zrínyi Miklós továbbra is mindannyiuk-mindannyiunk közös hőse marad. Sőt, egyúttal Közép-Európa olyan közös magyar–horvát hőse, akinek nemrég pontosított születésnapja – a legfrissebb kutatások szerint ugyanis 1620. május 3-án, a Zala megyei Csáktornyán,[128] s nem 1-jén, a horvátországi Ozalj várában született (miként eddig tudtuk) – a két ország parlamentjeinek tervei szerint remélhetőleg hamarosan a Magyar–Horvát Barátság Napjává válhat.

[128] *Hanák Béla*: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa 3(2013) 4. sz. 31–32. és *Uő*: Zrínyi Miklós születésének körülményei. In: Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664. Szerk. Rostás Tibor. Bp. 2014. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2014/7.) 58–61.

Ünnepség a külsővati kultúrházban a hadimustra 350. évfordulóján, 2013. szeptember 21-én.
Balról jobbra Kóta Pál lantos–énekmondó, Csillag Albert Mersevát polgármestere, Kovács Zoltán Veszprém megyei kormány-megbízott, Pálffy Géza történész és Aczél Péter Külsővat polgármestere

Summary: Miklós Zrínyi's (1620–1664) Memorable Day The Inspection of Hungarian Troops on the Fields near Vat, Vas County on September 17, 1663

This monograph, based on sources from Hungarian and Viennese archives, examines one of the most important periods in the life of Miklós Zrínyi (Nikola Zrinski Čakovečki), *ban* (viceroy) of Croatia and Slavonia (1648–1664), military theorist and the first Hungarian general in the Habsburg army (*Generalfeldwachtmeister*, 1646–1664). By reconstructing a particular inspection of arms (Latin *lustratio,* German *Musterung*, Hungarian *mustra*) in the Transdanubian camp of the Hungarian nobility's insurrectionary armies, it sheds light on Zrínyi's role in the general insurrection (*generalis seu personalis insurrectio*) in 1663, and more generally on the defence efforts against the Ottomans. The related literature has been divided on the date of the inspection, its location and even the exact office Zrínyi held in the autumn of 1663. Revising the many contradictory standpoints, the author proposes the following:

The inspection or roll-call was held in the morning of Monday September 17, 1663, on the left bank of the River Marcal, on the fields near Vat (today Mersevát) in Vas County. This location was an established camping ground in Transdanubia between 1593 and 1809, the year of the Hungarian nobility's last insurrection. On this occasion, Zrínyi inspected an army of about 8,500, comprising the *banderia* of Transdanubian landlords, county troops and Hungarian soldiers from the border fortresses, in the presence of Palatine (*palatinus*) Ferenc Wesselényi and several Hungarian aristocrats. However, contrary to previous Hungarian ideas, he did this not as "commander-in-chief of Hungary" (that is, as Raimondo Montecuccoli's superior) nor as "commander-in-chief of all Hungarian troops". He was instead invested with the military authority of the palatine as captain-general (*authoritate palatini supremus et generalis capitaneus in partibus Transdanubianis*) commanding the insurrectionary troops of Transdanubia. This office he attained partly due to the illness of Palatine Wesselényi but primarily as a result of a personal conflict between two Transdanubian aristocrats, Ferenc Nádasdy, Chief Justice (*iudex curiae*) and Kristóf Batthyány, District Captain-

General of Transdanubia (*partium regni Hungariae Transdanubianarum supremus capitaneus*) who had clashing interpretations of their own respective military authority. After the roll-call, Zrínyi was to lead the nobility's increasingly outdated insurrection of which he had already held a negative opinion and which he constantly scourged in his military theoretical works written, uniquely for his time, in Hungarian.
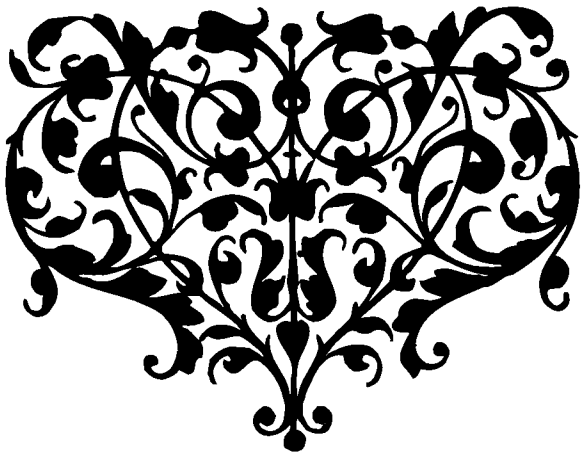
Finally, the book concludes that Zrínyi was one of those leading aristocrats and privy councillors (*geheimer Rat*) who attempted simultaneously to promote the interests of the wider Habsburg Monarchy, his own country as well as his own personal interests. Contrary to previous Hungarian interpretations, the author is of the opinion that this multifaceted endeavour was a realistic political alternative in the early modern age.